जानेवारी 2002

Rs. 10/-

चांदोबा

जबाबदारी

रामपुरांतल्या मोठ्या तलावाच्या कांठावर कांही गोरगरीब लोकांनी झोंपड्या उभ्या केल्या आणि त्यांत ते राहूं लागले. अशाच एका झोंपडीत सुदामा आपल्या बायकामुलांबरोबर राहात होता.

सुदामा अत्यंत आळशी होता. झोंपडीच्याबाहेर खाटेवर पडल्यापडल्या तो दिवसभर मनोराज्य करीत राही, हवेंत किल्ले बांधत राही. त्याला विश्वास होता कीं एक ना एक दिवस त्याचे भाग्य उजळेल आणि एक दिवस तो श्रीमंत होईल. त्याने ऐकलं होतं कीं असे कितीतरी लोक जगांत आहेत कीं ते कांहीही मेहनत, कष्ट न करताच भाग्यवंत होतात. असल्या भाग्यवानांच्या यादींत मीदेखील असूं शकेन असं त्याला वाटायचं.

नवऱ्याच्या या असल्या नाकर्तेपणाबद्दल त्याची बायको विमला नेहमी नाराज असायची. कांही कामधंदा केला नाही तर पोट कसं भरायचं हे त्याला अनेकवेळा समजावून सांगायचा तिने प्रयत्न केला. पण सुदामा तिचे बोलणे न ऐकल्यासारखा करून त्याकडे दुर्लक्ष करी. बिचारी विमला काय करणार? चार पांच घरांतून ती काम करून आपला परिवार सांभाळत होती.

एक दिवस जेव्हां सुदामा आपल्या झोंपडीबाहेर बाजेवर पडला होता, तेव्हां एक दुर्बल, हाडकुळी कुत्री तिथे आली. तिच्या पाठोपाठ तिची अगदी लहान अशी तीन पिल्लेंही आली. आईचे दूध पिण्यासाठीं ती पिल्लें तिच्यामागे येत होती. पण त्या अशक्त कुत्रीला त्यांना दूध देता येईना. भुकेलेली पिल्लें थकून गेली आणि झोंपडीच्या बाहेर थोड्याच अंतरावर पडून राहिली.

ती कुत्री हळूंच झोंपडीत आपले तोंड घालणार तितक्यांत विमला तिथें आली. कुत्री जेवणांत तोंड घालणार असं दिसताच विमलाने भिंतीजवळची काठी उचलली आणि तिला फेंकून मारली. कुत्री केंकाटतच बाहेर पळाली.

ज्या भांड्यात कुत्रीने तोंड घातलंय ते अन्न कसं खायचं, असा विमलाच्या मनांत विचार आला. दुसरा कांही उपाय सुचला नाही म्हणून तिने ते सारं जेवण बाहेर टाकून दिलं. कुत्रीने पोटभर अन्न खाल्लं. आता तिची पिल्लं उपाशी राहिली नसती.

दुसऱ्या दिवशी नेमकी त्याच वेळेला ती कुत्री पुन्हां झोंपडीत घुसली. विमलाने तिला पाहिलं आणि तिच्यावर एक लहानसा दगड फेंकून मारला. कुत्री किंचाळत, ओरडत तिथून पळाली. हे सगळं अगदी सहज बघताबघता झालं.

या गडबडीमुळें बाजेवर पडून स्वप्नरंजनांत दंग असलेला सुदामा खडबडून उठला आणि बाजेवर बसला. काय झालं होतं त्याचा त्याला अंदाज आला. जरा चिडूनच तो म्हणाला, "ही कुत्री परत आली काय? काल तिला काठी लागली तरीसुद्धां तिला अक्कल आली नाही कांही!"

त्याचं गुरगुरणं ऐकून विमला त्याला म्हणाली, "तो कुत्री बिचारी आपल्या पिल्लांना दूध मिळावं म्हणून जिवाचं रान करतेय. तिला दगड लागला तरी हरकत नाही. जेवण तर नक्की मिळेल, या आशेने ती मार लागला तरी इथें घुटमळते आहे. तिला फक्त आपल्या पिल्लांची काळजी करायची एवढेच लक्ष्य आहे. आपल्या पिल्लांची भूक भागवण्यासाठी एक अशक्त कुत्री इतकी तडफड करते, पण तुमच्यासारखा धडधाकट पुरुषाबद्दल मी काय बोलूं? नुसते लोळत पडता. आणि मनांतल्या मनांत नुसतेच इमले बांधत बसता!" असं रागाने बोलून ती झोंपडीत निघून गेली.

बाकोच्या टोंचून बालण्यांतला अर्थ सुदामाच्या मनाला लागला. तो बाजेवरून उठला, त्याने बाज उचलून कोपऱ्यांत उभी ठेवली आणि कामधंदा शोधण्यासाठी तो बाहेर निघून गेला.

व्यापाऱ्याची बुद्धी

एक व्यापारी होता. तो व्याजाने कर्जाऊ रकमा देत असे. त्याचबरोबर तऱ्हेतऱ्हेचे इतर व्यापारही तो करीत असे. थोड्याच काळांत त्याने लाखों रुपये कमावले. जेव्हां त्याला थोडीशी सवड मिळे, तेव्हां तो सरोवराच्या कांठावर जाऊन मासे पकडत असे. मासे पकडण्याचा त्याच्या आवडीचा छंद होता.

एकदा लहानशा नावेत बसून व्यापारी सरोवराच्या मध्यभागापर्यंत गेला. आणि त्याने जाळें फेंकले. त्याच्या जाळ्यांत एक मासोळी फसली. त्याने जाळें वर उचलले आणि तिला बाहेर काढून नावेत ठेवले.

ती सामान्य मासोळी नव्हती. पांच रंगांची ती मासोळी सूर्यकांति सारखी चम्‌चम् चमकत होती. तिला पाहून व्यापारी आश्चर्य चकितच झाला. तिला श्वास घेणे अवघड होत होते व ती तडफडत होती. ती बोलायला लागली. "मी किन्नर जातीची मासोळी आहे. तुला मी तीन वर देते, माग तुला काय हवं ते! पण मला लगेच सरोवरांत सोडून दे."

"तीन नाही. मला पांच वर दे तू." व्यापाऱ्याने सांगितलं. मासोळी तडफड करीत होती. "तीनच वर देईन. पांच वर देण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही." बोलताना तिला धाप लागत होती.

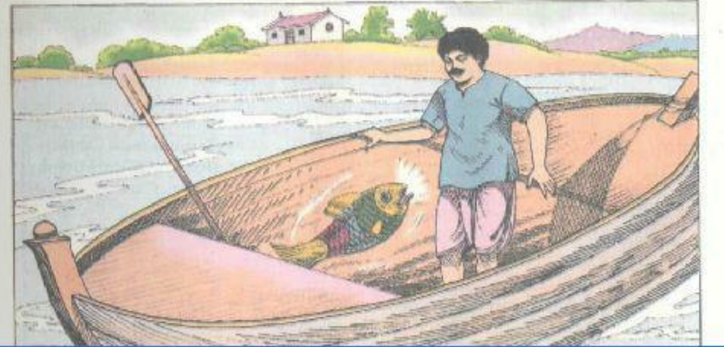
"तुझ्याशी सौदा करण्याचा माझा हेतू नाही. बस, साडेचार वर देऊन टाक." व्यापारी म्हणाला.

"नाही, फक्त तीन वर मी देईन." कांपऱ्या आवाजांत मासोळीने सांगितले.

"हे बघ, मी आहे व्यापारी. घासाघीस करायचा माझा कांही स्वभाव नाही. तेव्हां आता चार वर देऊन टाक ना!" व्यापाऱ्याने सांगितलं.

मासोळीने त्यावर कांहीच उत्तर दिलं नाही. कारण तोपर्यंत तिचे पंचप्राण उडून अनंतात विलीन झाले होते.

\- शकुंतला

ORISSA
The soul of India

तुमच्यासाठी एक स्पर्धा

कटक

'हजार वर्षांच्या नगरींत' एक फेरफटका करायची कल्पना छान आहे नाही? ओरिसांतल्या कटक या शहराला भेट दिलीत कीं हजार वर्षांच्या या नगरीमधें उत्साही पर्यटक, दुकानदार, सहलीला येणारे, निसर्गप्रेमी व इतर अनेकांची हौस पूर्ण होते.

कटक ही ओरिसाची प्रमुख नगरी, पूर्वी काटका म्हणून ओळखली जात होती. या नगरीचा इतिहास अनेकपदरी आहे, अनेक रियासतींनी इथें राज्य केलेले आहे. गंगा रियासतीने बांधलेल्या बाराबाती किल्ल्याचे अवशेष आजही इतिहासकारांना मोहून टाकतात.

तुम्ही तीर्थयात्रेला निघताय? मग या शहरांत निरनिराळ्या देवतांची अनेक मंदिरे व तीर्थस्थानें आहेत. कदम-इ-रसूल हे स्थान हिंदू व मुस्लिम भाविकांना आकर्षित करते. महंमद पैगंबराची पदचिन्हें असलेला एक गोल दगड या ठिकाणीं आहे अशी श्रद्धा आहे.

अनसूया तलावाच्या भोवतीची गर्द वनराई निसर्गसुंदर आहे. हिंवाळ्यांत अनेक स्थलांतरित पक्षी इथें येतात.

पर्वतारोहण प्रेमी व भ्रमणवीरांनो! अशोकझरची साहसी सफर विसरूं नका. धवलेश्वर, महानदीवरचे हे छोटे बेट, दिवसभराच्या सहलीसाठीं छानच आहे.

नक्षीदार चांदीच्या वस्तू, पितळेची सुबक भांडी, शिंगांच्या वस्तू, रेशमी व सुती कापड यांसाठी कटक अतिशय प्रसिद्ध आहे.

तुमच्यासाठी एक स्पर्धा

फक्त चौदा वर्षांखालील मुलामुलींसाठी

स्पर्धा - V

१. पुरीतले रघुराजपुर हे खास तऱ्हेच्या चित्रांसाठी प्रसिद्ध आहे. ही शैली कोणती आहे?

____

२. ओरिसांतले कोणते शहर पोलाद कारखान्यासाठी प्रसिद्ध आहे?

____

३. ओरिसांतले उषाकोठी अभयारण्य कुठे आहे?

____

दिलेल्या ओळीवर तुमची उत्तरें सुवाच्य अक्षरांत लिहा. खाली दिलेले कूपन भरा व तुमची प्रवेशपत्रिका खालील पत्त्यावर पाठवा.

Orissa Tourism Quiz Contest
Chandamama India Limited
No.82, Defence Officers Colony
Ekkatuthangal, Chennai - 600 097

नांव : ....

वय : ....

पत्ता : ....

पिनकोड: .... फोन: ....

Winners picked by Orissa Tourism in each contest will be eligible for **3 days, 2-night** stay

यक्ष पर्वत

12

(खड्ग व जीवदत्ताने मोठ्या हुशारीने वीरपूरच्या सैनिकांना भुयारी किल्ल्यांत घेरून टाकलं. सेनाध्यक्ष आणि सर्व सैनिकांनी पराजय स्वीकारला. जेव्हां ते समरबाहूच्याबरोबर पर्वतावरच्या किल्ल्यावर आले, तेव्हां त्यांनी वीरपूरच्या वृद्ध मंत्र्याला पाहिलं. मंत्र्याने समरबाहूला एक स्वतंत्र राजा घोषित केलं. नंतर खड्गवर्मा व जीवदत्ताला घेऊन तो नदीवर गेला)

- त्यानंतर

खड्ग आणि जीवदत्त वीरपूरच्या मंत्र्याबरोबर नदीच्या कांठावर आले. नदींत रथाच्या आकाराची एक नाव होती. तो त्यांच्याच दिशेने येत होती. खड्ग आणि जीवदत्ताने ती नांव नीट निरखून पाहिली. रथाच्या आकारात बनवलेली ती लांकडी नाव होती ते त्यांच्या लक्षांत आलं.

वीरपूरच्या मंत्र्याकडे वळून पाहात जीवदत्त म्हणाला, "महामंत्री, आपण म्हणत होतात कीं आमची माहिती आपल्याला एका यक्षाकडून मिळाली होती. आपण त्या यक्षाला नावेत भेटला होतात कां?"

"क्षत्रिय योद्धयांनो, मला तुमच्यापासून कांहीही लपवायचं नाही. जे कांही झालं ते मी सरळसरळ तुम्हाला सांगणार आहे. गेल्या रात्रीं दुसऱ्या प्रहरीं एक यक्ष आकाशमार्गाने आला. त्यावळेला वीरपूरची राजकन्या बसंताकुमारी आपल्या मैत्रिणीं-बरोबर गप्पा मारीत होती. यक्षाने बळजबरीने तिचे अपहरण केले आणि तिला तो आपल्याबरोबर घेऊन गेला. परत जाताना तो राजभवनांत एक तालपत्र टाकून गेला. त्या तालपत्रांत लिहीलं होतं कीं त्याने यापूर्वी पद्मसेन महाराजांची कन्या पद्मावती हिलाही अशाच रीतीने पळवून नेलेलं होतं." मंत्री म्हणाला.

मंत्र्यांचे बोलणें ऐकून जीवदत्त गंभीर झाला व बोलला, "हाच यक्ष आम्हाला अरण्यापूर नांवाच्या

प्रदेशांत भेटला होता. त्याने आम्हाला खोटंच सांगितलं कीं त्याने पद्मावतीशी विवाह केला होता आणि तिला तो आपल्या घरी घेऊन जातो आहे म्हणून!''

''जीवदत्त, अशीच गोष्ट आहे! जे तालपत्र तो इथें सोडून गेला होता, त्याच्यांत हेदेखील लिहीलेलं होतं कीं विंध्यपर्वतातल्या दगडांपासून बनवलेल्या एका रथाला सरकवण्याची तुम्ही प्रतिज्ञा केली आहेत. हे खरं आहे कां?'' मंत्रीजीने विचारले.

जीवदत्त उत्तर देणारच होता, त्यापूर्वी खड्ग-वर्माने म्हटलं, ''होय, हे खरं आहे. त्या दुष्ट यक्षाला आम्ही जरूर शिक्षा करूं आणि त्याच्या जाळ्यांत फसलेल्या पद्मावती व बसंताला जर आम्ही सोडवले नाही तर आम्ही क्षत्रियच म्हणवणार नाही!''

तोपर्यंत नाव किनाऱ्याला लागली होती.

यक्षासारखी आभूषणें घालून सजलेली एक व्यक्ती नावेच्या पुढच्या भागांत आली. क्षणभर सर्वांना नीट न्याहाळल्यानंतर तो म्हणाला, ''विंध्य पर्वतावरचा दगडी रथ सरकवणारा वीर तुमच्यापैकी कोण आहे?''

खड्ग आणि जीवदत्त, दोघांनी कांहीही न बोलता आपापले हात वर केले. तेव्हां यक्षाने कुत्सितपणे म्हटले, ''तर तुम्ही दोघे नावेत येऊं शकता. मी तुम्हाला यक्षपर्वताकडे घेऊन जाईन. तिथें माझा मित्र यक्ष मणिरंजित राहातो. पद्मावती आणि वसंताकुमारी ही तिथें आहेत. त्यांच्याशी तो विवाह करणार आहे.'' यक्षाने सांगितलं.

मंत्रीजींना तिथें सोडून खड्ग आणि जीवदत्त नावेत बसले. जीवदत्ताने यक्षाला त्याचे नांव विचारले.

''माझे नांव मणिभूषण आहे. माझा मित्र मणिरंजित पराक्रमांत असामान्य आहे. त्याच्या बरोबरीचा कुणीही नाही. मंत्रतंत्राच्या शक्तींमधेही तो अत्यंत निपुण आहे. यक्षपर्वतावर येणे म्हणजे तुम्ही दोघांनी आपल्या जिवाशी खेळणें आहे. तुमच्या मृत्यूचं स्वागत तुम्ही स्वतः करीत आहात.'' यक्ष म्हणाला.

''असं काय, असं आहे तर!'' असं म्हणत जीवदत्तने आपला मंत्रदंड त्याच्या हातावर ठेवला. लागलीच यक्ष थरथर कांपायला लागला. त्याला वाटलं कीं जणूं कांही त्याच्या हातावर वीजच कोसळलीय. तो म्हणायला लागला, ''हा कसला मंत्रदंड आहे? तुमच्याकडे असल्या अद्भुत शक्ती आहेत कां?''

जीवदत्ताने मौन पाळून मंत्राचा जप केला,

आणि त्यानंतर आपल्या तर्जनीने त्या यक्षाला स्पर्श केला. यक्ष जोरात किंचाळत जमिनीवर कोसळला. थोड्या वेळानंतर तो जरासा सावरला, आणि म्हणाला, ''तुम्ही माझ्या मित्राइतकेच सशक्त आहात. पण मग तुमच्या दोघांत हे वैर कशापायीं आहे, ते मला कळेल कां?''

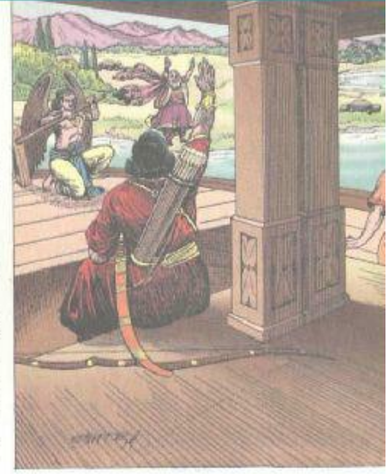
खड्गवर्माने चिडून जाऊन आपली तलवार त्याच्यावर धरली आणि तो गरजला,

''बंद कर तुझी बडबड! वायफळ गोष्टी बोलूं नकोस. निमूटपणें यक्षपर्वताकडे नाव घेऊन चल. तुझा मित्र तिकडे राहातो ना? आम्हाला त्याचे तुकडे तुकडे करुन कावळ्यांना व गिधाडांना खाण्यासाठी ते फेकायचे आहेत. त्याची नांवनिशाणी आम्हाला नष्ट करायची आहे.''

हे दोन मनुष्य अशा प्रकारें त्याला घाबरवून सोडत होते. यक्ष अपमानाच्या भाराखाली दबला गेला. अतिशय विनम्र स्वरांत तो बोलायला लागला, ''क्षत्रिय वीरांनो, मणिरंजितने तुम्हाला दोघांना घेऊन येण्याचा आदेश दिलेला आहे. दोन्ही राजकन्यांचे अपहरण करण्यांत, किंवा दगडी रथाच्या बाबतींत माझा कांहीही हात नाही.''

जीवदत्तच्या आज्ञेनुसार यक्षाने नावेचे सुकाणूं धरले आणि नदीच्या पात्रांत मध्यभागी त्याने नाव नेली. किनाऱ्यावर उभे राहिलेल्या मंत्रीजींनी हात वर उचलून खड्ग आणि जीवदत्त यांना आशिर्वाद दिला.

नदीच्या मध्यभागी जेव्हां नाव आली तेव्हां जीवदत्ताला शंका आली कीं या नावेतच बसून मणिरंजित आकाशमार्गाने उडत असावा. आपली शंका त्याने यक्षाला बोलून दाखवली.

मणिभूषण म्हणाला, ''ती ही नाव नाही. रथाच्या आकाराची कोणतीही वस्तू त्यांना आवडते.''

त्यावर जीवदत्त हंसला. नंतर त्यांना दोन्ही बाजूना उंचउंच पर्वत व मोठमोठे वृक्ष दिसायला लागले. तेव्हां त्याने यक्षाला विचारले, ''हा सगळा विंध्य पर्वतांचा प्रांत आहे कां?''

यक्षाने होकारार्थी मान डोलावली. अस्ताला जाणारा सूर्य पाहात जीवदत्ताने खड्गवर्माला सांगितलं. ''आपण रात्रीं नदीच्या किनाऱ्यावर भोजनाची व्यवस्था करूं या आणि सूर्योदय होताच लगेच निघूं या. तसं करणंच योग्य होईल असं मला वाटतं.''

त्यांचे बोलणे ऐकून मणिभूषण जरा चिडूनच बोलला, ''माझ्या मित्राने तुम्हा दोघांना लागलीच

घेऊन येण्याचा आदेश दिलेला आहे. जर आपण रात्रीं इथें राहिलो तर जायला उशीर होईल आणि वेळ वांया जाईल."

जीवदत्ताने रागावून कठोर स्वरांत त्याला म्हटले, "इथें आमचा हुकूम चालतो. आम्ही आज्ञा करणारे आहोत. मुलींचे अपहरण करण्यांत हुशार असलेल्या तुझ्या त्या मित्राचा हुकूम इथें चालणार नाही. सुकाणूं फिरव आणि नाव किनाऱ्याकडे वळव. ऐकलंस ना?"

यक्षाने मुकाट्याने नदीच्या पात्रांतून मध्यभागी असलेली नाव किनाऱ्याकडे आणली. किनाऱ्यावर पोंचल्याबरोबर खड्ग व जीवदत्ताने नावेतून उडी मारली व ते जमिनीवर आले. जीवदत्ताने खड्गवर्मास सांगितले, "खड्ग, या घनदाट जंगलात हरणाची शिकार करून आत्ता परत येतो. तोपर्यंत तू वाळलेली लांकडे एकत्र करून आग पेटव."

हे बोलणें ऐकून मणिभूषण घाबरून म्हणाला, "या दाट जंगलात, या उंच पर्वतांच्या गुहांमधून भयंकर राक्षस राहातात. तुम्ही संकटात कां उडी घेता आहात?"

जीवदत्त हंसून म्हणाला, "घाबरट कुठला! तुमचे यक्ष राक्षसांपेक्षांदेखील भयंकर असतात. मंत्रतंत्रात निपुण असतात. मी आता त्यांच्यामधेच जाणार आहे, तेव्हां त्या राक्षसांबद्दल भिती कसली आलीय?" असं म्हणून तो झाडीकडे वळला व पुढे गेला.

थोड्याच वेळांत त्याने एक हरीण मारले आणि त्याला आपल्या खांद्यावर घेऊन तो परत आला. दोघांनी मिळून हरणाचे कापून तुकडे केले आणि त्याच्या मांसाचे तुकडे ते आगीवर भाजूं लागले. मांस भाजत असताना त्याचा वास चौफेर पसरला.

त्याच वेळेस एक विकृत आकाराची राक्षसी झाडींतून हात पसरून पुढें येत ओरडायला लागली, "माणसाचा वास, माणसाचा वास!"

राक्षसीला पाहिल्याबरोबर खड्गवर्माने म्यानांतून तलवार काढली. पण जीवदत्ताने त्याला

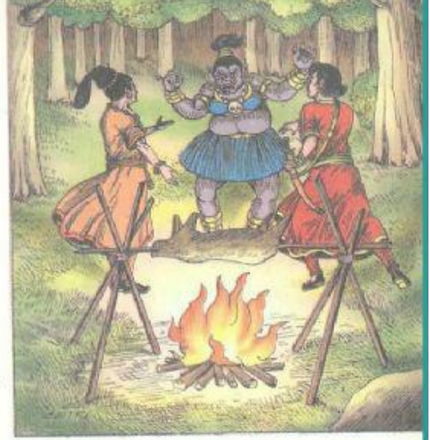
थांबवून त्या राक्षसीला म्हटले, "माणसाच्या वासाबरोबर हरणाच्या मांसाचा वासदेखील इथें येतो आहे. तू राक्षसी आहेस कीं राक्षसीच्या रूपांतला यक्ष आहेस?" "अखेर तू आहेस तरी कोण? माणूस आहेस आणि मला पाहून तुला भिती नाही वाटत? उलट मलाच तू प्रश्न विचारतो आहेस काय?" राक्षसीने विचारले.

जीवदत्तने लगेच आपला मंत्रदंड राक्षसीच्या डोक्यावर ठेवला आणि विचारले, "अग राक्षसी, आता सांग. आम्ही साधी माणसं आहोत कीं..." असं म्हणून तो थांबला.

राक्षसीचे शरीर घामाने डबडबले होते. ती म्हणूं लागली, "तुम्ही दोघे माणसें असूं शकणार नाही. तुम्ही बहुतेक यक्ष असाल. माझ्या दोन्ही मुलांना पकडून तुम्ही त्यांना आपल्या यक्षपर्वतावर घेऊन गेला होतात. पण मला मात्र कैद करून घेऊन जाऊं नका. मी आता म्हातारी झाले आहे. यक्षपर्वतावर दगड फोडून तुमच्यासाठीं सोनें, रत्नें बाहेर काढता नाही येणार मला. आता माझ्यांत तेवढी शक्ती नाही राहिली."

जीवदत्ताने राक्षसीला आपल्या बाजूला वळवण्यासाठीं म्हटलं, "तुला मारायचा माझा मुळींच हेतू नाही. मला वाटतं, यक्षपर्वताबद्दल तुला बरंच कांही माहीत असावं. आम्ही दोघे यक्षपर्वतावरच जातो आहोत. बघ, त्या नावेत जो आहे, तो यक्ष आहे. त्यांच्याबद्दलचे रहस्य इथें सांगू नकोस. पुढें हो आणि मला तुझ्या गुहेंत घेऊन चल."

"अरे माणसा, माझी गुहा इथें जवळच आहे. माझा पती गुहेंत आहे. तो तुम्हाला यक्षपर्वता-

बद्दलची बरीच रहस्यपूर्ण माहिती सांगेल." राक्षसीने सांगितले.

अजूनदेखील ती राक्षसी भितीने थरथर कांपत होती. तरीही धीर गोळा करून तिने जीवदत्ताला थोड्या अंतरावर असलेल्या एका गुहेच्या तोंडाशी नेले. गुहेच्या समोरच एका मोठ्या दगडावर एक भलामोठा राक्षस मशालीच्या उजेडांत त्याला दिसला. तो घोरत होता.

तो राक्षस खडबडून उठला आणि जीवदत्ताला पाहून म्हणूं लागला, "अरे, अरे, काय हे! एक माणूस आणि इथें? तुझ्याबरोबर न भिता हा इथे आलाय! कोण आहे हा?"

राक्षसी प्रथम आपल्या पतीजवळ आली आणि सौम्यपणें, हळूं आवाजांत त्याला म्हणाली, "भूक लागलीय म्हणून याला मारून चघळूं नका हं! या माणसाच्या हातांत महिमामयी मंत्रदंड आहे. त्याने

घेऊन येण्याचा आदेश दिलेला आहे. जर आपण रात्रीं इथें राहिलो तर जायला उशीर होईल आणि वेळ वांया जाईल."

जीवदत्ताने रागावून कठोर स्वरांत त्याला म्हटले, "इथें आमचा हुकूम चालतो. आम्ही आज्ञा करणारे आहोत. मुलींचे अपहरण करण्यांत हुशार असलेल्या तुझ्या त्या मित्राचा हुकूम इथें चालणार नाही. सुकाणूं फिरव आणि नाव किनाऱ्याकडे वळव. ऐकलंस ना?"

यक्षाने मुकाट्याने नदीच्या पात्रांतून मध्यभागी असलेली नाव किनाऱ्याकडे आणली. किनाऱ्यावर पोंचल्याबरोबर खड्ग व जीवदत्ताने नावेतून उडी मारली व ते जमिनीवर आले. जीवदत्ताने खड्गवर्मास सांगितले, "खड्ग, या घनदाट जंगलात हरणाची शिकार करून आत्ता परत येतो. तोपर्यंत तू वाळलेली लांकडे एकत्र करून आग पेटव."

हे बोलणें ऐकून मणिभूषण घाबरून म्हणाला, "या दाट जंगलात, या उंच पर्वतांच्या गुहांमधून भयंकर राक्षस राहातात. तुम्ही संकटात कां उडी घेता आहात?"

जीवदत्त हंसून म्हणाला, "घाबरट कुठला! तुमचे यक्ष राक्षसांपेक्षांदेखील भयंकर असतात. मंत्रतंत्रात निपुण असतात. मी आता त्यांच्यामधेच जाणार आहे, तेव्हां त्या राक्षसांबद्दल भिती कसली आलीय?" असं म्हणून तो झाडीकडे वळला व पुढे गेला.

थोड्याच वेळांत त्याने एक हरीण मारले आणि त्याला आपल्या खांद्यावर घेऊन तो परत आला. दोघांनी मिळून हरणाचे कापून तुकडे केले आणि त्याच्या मांसाचे तुकडे ते आगीवर भाजूं लागले. मांस भाजत असताना त्याचा वास चौफेर पसरला.

त्याच वेळेस एक विकृत आकाराची राक्षसी झाडींतून हात पसरून पुढें येत ओरडायला लागली, "माणसाचा वास, माणसाचा वास!"

राक्षसीला पाहिल्याबरोबर खड्गवर्माने म्यानांतून तलवार काढली. पण जीवदत्ताने त्याला

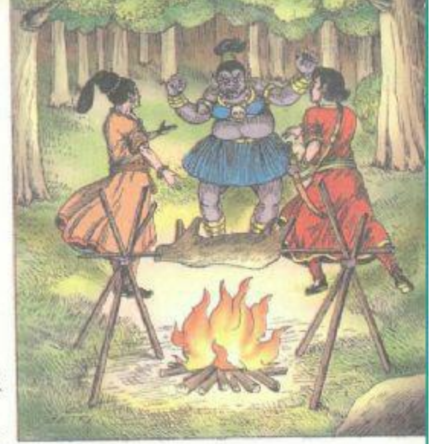
थांबवून त्या राक्षसीला म्हटले, "माणसाच्या वासाबरोबर हरणाच्या मांसाचा वासदेखील इथें येतो आहे. तू राक्षसी आहेस कीं राक्षसीच्या रूपांतला यक्ष आहेस?" "अखेर तू आहेस तरी कोण? माणूस आहेस आणि मला पाहून तुला भिती नाही वाटत? उलट मलाच तू प्रश्न विचारतो आहेस काय?" राक्षसीने विचारले.

जीवदत्तने लगेच आपला मंत्रदंड राक्षसीच्या डोक्यावर ठेवला आणि विचारले, "अग राक्षसी, आता सांग. आम्ही साधी माणसं आहोत कीं..." असं म्हणून तो थांबला.

राक्षसीचे शरीर घामाने डबडबले होते. ती म्हणूं लागली, "तुम्ही दोघे माणसें असूं शकणार नाही. तुम्ही बहुतेक यक्ष असाल. माझ्या दोन्ही मुलांना पकडून तुम्ही त्यांना आपल्या यक्षपर्वतावर घेऊन गेला होतात. पण मला मात्र कैद करून घेऊन जाऊं नका. मी आता म्हातारी झाले आहे. यक्षपर्वतावर दगड फोडून तुमच्यासाठीं सोनें, रत्नें बाहेर काढता नाही येणार मला. आता माझ्यांत तेवढी शक्ती नाही राहिली."

जीवदत्ताने राक्षसीला आपल्या बाजूला वळवण्यासाठीं म्हटलं, "तुला मारायचा माझा मुळींच हेतू नाही. मला वाटतं, यक्षपर्वताबद्दल तुला बरंच कांही माहीत असावं. आम्ही दोघे यक्षपर्वतावरच जातो आहोत. बघ, त्या नावेत जो आहे, तो यक्ष आहे. त्यांच्याबद्दलचे रहस्य इथें सांगू नकोस. पुढें हो आणि मला तुझ्या गुहेंत घेऊन चल."

"अरे माणसा, माझी गुहा इथें जवळच आहे. माझा पती गुहेंत आहे. तो तुम्हाला यक्षपर्वता-

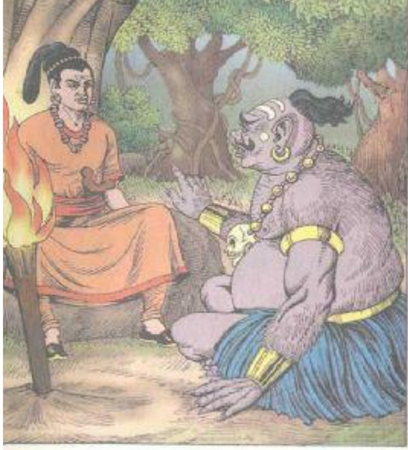

बद्दलची बरीच रहस्यपूर्ण माहिती सांगेल." राक्षसीने सांगितले.

अजूनदेखील ती राक्षसी भितीने थरथर कांपत होती. तरीही धीर गोळा करून तिने जीवदत्ताला थोड्या अंतरावर असलेल्या एका गुहेच्या तोंडाशी नेले. गुहेच्या समोरच एका मोठ्या दगडावर एक भलामोठा राक्षस मशालीच्या उजेडांत त्याला दिसला. तो घोरत होता.

तो राक्षस खडबडून उठला आणि जीवदत्ताला पाहून म्हणूं लागला, "अरे, अरे, काय हे! एक माणूस आणि इथें? तुझ्याबरोबर न भिता हा इथे आलाय! कोण आहे हा?"

राक्षसी प्रथम आपल्या पतीजवळ आली आणि सौम्यपणें, हळूं आवाजांत त्याला म्हणाली, "भूक लागलीय म्हणून याला मारून चघळूं नका हां! या माणसाच्या हातांत महिमामयी मंत्रदंड आहे. त्याने

आणि त्याच्या मित्राने मिळून एका यक्षाला बंदी बनवलं आहे. तो यक्ष आत्ता नावेतच पडलेला आहे."

जीवदत्ताकडे राक्षस डोळे फाडफाडून बघत होता. त्याने विचारले, "हे अद्भुत माणसा, माझी बायको जे सांगतेय, ते खरं आहे कां? ही थोडीशी वेडसर आहे."

जीवदत्ताने हंसून म्हटले, "तुझ्या बायकोने जे कांही सांगितलं आहे, ते सगळं कांही खरं आहे. आम्ही ऐकलंय कीं तुमच्या दोन्ही मुलांना यक्षाने बंदी बनवून त्यांना यक्षपर्वतावर नेले आहे. त्या यक्षपर्वताच रहस्य तुला ठाऊक आहे कां?"

राक्षसाने मान डोलावली आणि थोडा वेळ तो नुसताच जमिनीकडे पाहात राहिला. नंतर तो म्हणूं लागला, "यक्षपर्वत आणि त्याच्या पाठीमागच्या प्रांताचा अधिपती आहे मणिरंजित. यक्षराजाने फार पूर्वीच त्याला या प्रांताचा अधिपती बनवलं होतं. तो फार दुष्ट आणि पापी आहे. त्याने केला नाही असा एकही अपराध शिल्लक नाही."

"मलाही ठाऊक आहे कीं तो फार दुष्ट आणि पापी दुरात्मा आहे. आमच्या देशांतल्या दोन राजकुमारींना त्याने पळवून नेले आहे. आता सांग, तिथें एखादा दगडी रथ आहे कां?"

"हो, हो तर! पर्वताच्या दगडांतूनच तो रथ बनला आहे असं म्हणतात."

जीवदत्ताने तिथून परत येताना राक्षसीला म्हटले, "माणसाचा वास समजून तू इथें आलीस, हे अगदी चांगलं झालं. माझ्याबरोबर ये आणि तुला जेवढं हरणाचं मांस पाहिजे तेवढं घेऊन जा."

थोड्या वेळानंतर जीवदत्ताबरोबर राक्षसीला येताना पाहून मणिभूषण यक्ष भीतीने थरथरायला लागला. कांपऱ्या आवाजांत तो खड्गवर्माला म्हणूं लागला, "हे काय? तुझा मित्र एका राक्षसीला घेऊन येतो आहे?"

"तुलाच खाऊन टाकायला असेल बहुतेक. येऊं दे त्याला, म्हणजे विचारल्यानंतर कळेलच." मोठ्याने हंसत खड्गवर्मा म्हणाला.

"हा मात्र अगदी अन्याय आहे बरं कां! मणिरंजित माझा फक्त मालक आहे. माझा मित्र नव्हे. मी फक्त त्याच्या आज्ञेचं पालन करतो. मला जेवढं आठवतंय, त्यावरून माझ्याकडून कुणालाही कधीच त्रास किंवा नुकसान झालेलं नाही." मणिभूषणने भेदरलेल्या आवाजांत सांगितलं. येत असताना जीवदत्ताने मणिभूषणचे बोलणें ऐकले होते. तो नाराज होऊन म्हणाला, "मणिभूषण, आताच भितीने अर्धमेला होऊं नकोस. जर मी आणि खड्गवर्मा तुझ्या मालकाला जिंकू शकलो नाही, तर तुम्हा यक्षांना पकडून राक्षसांची सेना तऱ्हेतऱ्हेने तुम्हाला त्रास देईल. त्यांची फार मोठी सेना तिकडे तयारच बसलेली आहे. तुमच्या पर्वताचा सर्वनाश करण्यासाठी ते उत्सुक आहेत. माझे बोलणें शंभर टक्के सत्य आहे."

"राक्षस सेना!" असं म्हणून मणिभूषण कासावीस झाला. त्याचा चेहरा पांढराफटक पडला.

"हो, हो, राक्षस सेनाच!" असं म्हणून जीवदत्ताने राक्षसीकडे पाहिले आणि तो म्हणाला, "लाज वाटायचं कांही कारण नाही. जेवढं हरणाचं मांस हवंय तेवढं खरंच घेऊन जा. आणखी एक गोष्ट ऐक. आपल्या हजार राक्षसांचा महान नेता महोग्रनेत्रला जाऊन सांग कीं आता यक्षपर्वतावर आक्रमण करण्यास थोडाच वेळ आता उरला आहे. पण हे आक्रमण केव्हांही सुरुं होईल, तेव्हां त्याला सज्ज राहायला मात्र सांग."

राक्षसीने मान डोलावली. नेता येईल तितके जास्त मांस घेऊन ती आपल्या गुहेकडे निघून गेली. नंतर या तिघांनी भोजन केले व एका झाडाखाली असलेल्या दगडावर डोके टेकून ते आडवे झाले. मणिभूषण त्या दोघांपासून दूर झोंपला होता. झोंपण्यापूर्वी त्याने दोनतीन वेळा नाव पाहिली. त्याचे वारंवार नावेकडे पाहाणें खड्गवर्माच्या लक्षांत आले होते. त्याने जीवदत्ताला अगदी हळूं आवाजांत सांगितले, "यक्ष घाबरलेला दिसतो आहे. तो आपल्याला घाबरतो आहेच. मला तर शंका येतेय कीं मध्यरात्रीं तो या नावेत बसून पळूनदेखील जाईल. त्याच्यावर बारीक नजर ठेवली पाहिजे."

जीवदत्ताच्या मनांतही मणिभूषणच्या बाबतींत हीच शंका होती. म्हणून त्याने झोंपी गेल्याचे नाटक केले आणि तो विचार करूं लागला. अर्ध्या रात्रीं जमिनीचा वास घेत घेत तिथें एक अस्वल व एक लांडगा येऊन थांबले. बहुतेक त्यांनाही हरणाच्या मांसाचा वास आला असावा. ते फिरता फिरता मणिभूषणाच्याजवळ जाणार होते. तेवढ्यांत खड्गवर्मा चटकन उठून बसला आणि त्याने त्यांच्यावर एक लहानसा दगड भिरकावला. ती जनावरे दचकून तिथून पळून गेली.

जनावरांच्या पळण्याच्या आवाजाने मणि-भूषणची झोंपमोड झाली. चारी बाजूला तो बघूं लागला आणि एकीकडे ओरडूं लागला, "खड्ग, जीवदत्त, उठा! राक्षसांची सेना पुढें यायला लागली आहे."

(पुढल्या अंकात समाप्ति)

प्रसिद्धी

श्रीपती रामपूरचा जमीनदार होता. गौरीशंकर हा जमीनदाराचे कामकाज मोठ्या हुशारीने व जबाबदारीने करीत असे. एक दिवस अकस्मात गौरीशंकरचे निधन झाले.

त्याच्या जागेवर कुणाची नेमणूक करावी हे कांही श्रीपतीला ठरवता येत नव्हते.

रामपूरच्या राजवाड्यांत रुक्मिणी स्वयंपाकघरांत कामाला होती. एक दिवस ती जमीनदाराकडे आली.

श्रीपतीने तिला विचारले, "काय काम आहे? तू इथें कशासाठी आली आहेस?"

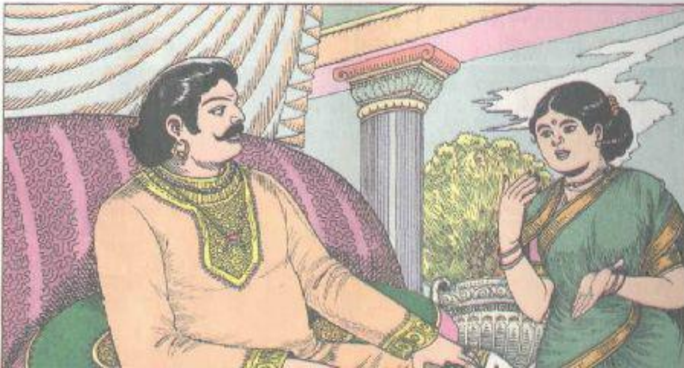
"मालक, राणीसाहेबांच्याकडून मला कळलं कीं आपण एखाद्या नव्या मदतनीसाच्या शोधांत आहात."

"हो हो, मी बघतोच आहे कुणी चांगला माणूस ! ह्या जमीनदारीचा व्याप नीट सांभाळण्यासाठी मला एक योग्य माणूस लगेचच हवा आहे. कुणाला नेमावं याच विचारांत मी आहे." जमीनदाराने एक दीर्घ श्वास घेऊन सांगितलं.

"सरकार, मी माझा मुलगा केशव याच्याबद्दल सांगायला आले आहे. आपण त्याला चांगले ओळखता. गौरीशंकरजींनाही तो आवडत असे. हुशार आहे. चुणचुणीत आहे, तो अगदी मन लावून काम करील." रुक्मिणीने तरफदारी केली.

श्रीपती हंसायला लागला आणि म्हणाला, "तूं जे सांगते आहेस, ते बरोबर आहे. तुझ्या मुलाला मी दोनतीन वेळा भेटलोय सुद्धां! पण या जागेसाठी मला ज्याची ख्याति असेल असाच माणूस हवा आहे. तुझ्या मुलामधें हा गुण अजून तरी नाही!" रुक्मिणी क्षणभर विचारांत पडली. नंतर ती म्हणाली, "मालक, आपण त्या जागेवर त्याची नेमणूक केलीत, कीं ती जागाच त्याला प्रसिद्धी मिळवून देईल कीं!"

दुसऱ्याच दिवशी गौरीशंकरच्या जागी जमीनदाराने रुक्मिणीच्या मुलाची नेमणूक केली. - प्रताप वर्मा

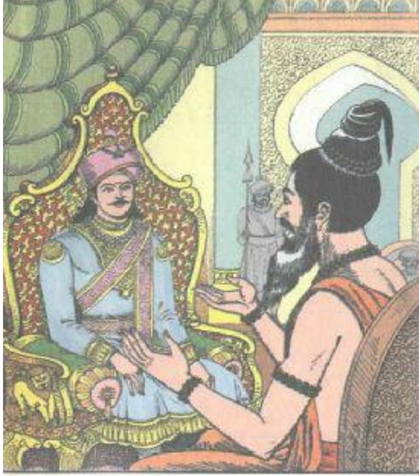

विलक्षण सामसूम

ती वादळी रात्र भयावह होती. मुसळधार पाऊस कोसळत होता आणि ढगांचा गडगडाट थरकांप उडवत होता. मधूनमधून विजा चमकत होत्या त्यामुळें वातावरण जास्तच भेसूर वाटत होते. राजा विक्रम त्या जुनाट वृक्षाजवळ अडखळत गेला. फांदीवर लटकलेले प्रेत त्याने पुन्हां खांद्यावर घेतले आणि तो परत फिरुन चालूं लागला. त्या विचित्र याचकाला दिलेला शब्द त्याला पाळायचा होता.

"मला इथून घेऊन जाण्याचा तुझा इतका अट्टाहास कां आहे?" प्रेतांत लपलेल्या वेताळाने प्रश्न केला. पण राजा विक्रमने उत्तर दिले नाही. "तुझे मौन हे जास्तीच कोड्यांत

टाकणारे आहे, त्या राजा सुशांत सारखेच !" वेताळाने बोलणे सुरुं ठेवले. "तू ऐकलं आहेस त्याचं नांव? मी तुला त्याची कथा सांगतो, म्हणजे चालत असताना तुझा थकवा कमी होईल." असं म्हणून त्याने पुढील गोष्ट सांगितली.

पुष्पानगरचा राजा सुशांत एक सूज्ञ आणि सुस्वभावी राजा होता. तो साधूंना दानधर्म करीत असे आणि गुणवंत कवी व कलाकारांना पुरस्कार देत असे. प्रजा सुखी होती आणि राज्याची भरभराट होत होती, त्याबद्दल ते जागरूक होता. त्याच्यांत एकच दोष होता, तो म्हणजे तो तापट होता. त्याने सांगितल्याप्रमाणे एखादी गोष्ट झाली नाही कीं तो अतिशय संतापून जात असे. एकदा राजवाड्यांतल्या आचाऱ्यांना राजाने खास पाहुण्यांसाठी कांही खास पदार्थ बनवायला सांगितले होते. ते पदार्थ चांगले बनले नाहीत म्हणून राजाने त्या आचाऱ्यांना नोकरीवरूनच नाही तर राज्याबाहेर तावडतोब हाकलून दिले.

एखाद्या अधिकाऱ्याने कांही चूक केली किंवा कामांत दिरंगाई केली, तर राजाची त्याच्यावर वक्रदृष्टी होत असे. त्याची हकालपट्टी होईच, शिवाय त्याला मरणदंडाची शिक्षा होई. राजाच्या या शीघ्रकोपी स्वभावामुळें प्रजाजन नेहमी अस्वस्थ पण शांत असत.

एक दिवस एक साधू दरबारांत आला. राज्यांतल्या मंदिरातून प्रवचनें करण्यासाठी त्याला राजाकडून संमती हवी होती.

"हे महात्मन्, आपण कोण आहात आणि कुठून आला आहात?" राजाने विनम्रपणें विचारले.

"मी प्राणानंद आहे. मी नुकताच इथें हिमालयांतून आलो. गेली दहा वर्षे मी तिथें ध्यानधारणा करीत होतो." त्या सात्विक साधूने सांगितले. "ध्यानचिंतनामुळें मला मनःशांती मिळाली. पण माझ्या गुरूंनी सांगितलं कीं माझ्या आयुष्याचं ध्येय केवळ स्वतःपुरती शांती मिळवायची इतकेच नसावे. मी दुसऱ्या कमनशिबी स्त्रीपुरुषांना हा मार्ग दाखवावा, त्यासाठीं मी इथें आलो आहे."

सुशांत राजा या बोलण्यामुळें चांगलाच प्रभावित झाला होता. "स्वामीजी, आपण या इथेंच कायम राहायचे ठरवावे, आणि मला आणि आमच्या प्रजाननांना मार्गदर्शन करावे."

प्राणानंद हंसले, "हे राजन्, मी कोणत्याही एका गांवी कायम राहायचे नाही असे ठरवले आहे. पण तुमचे प्रेम आणि दयाळूपणा ऐकून मी आपल्या राज्यांत आलो आहे. मी इथें कांही दिवस राहीन आणि इथल्या लोकांच्या उपयोगी पडायचा प्रयत्न करीन."

राजाने शाही उद्यानांत स्वामीजींसाठी एक छोटीशी झोंपडी बांधून घेतली. उद्यानाची देखभाल करणारा माळी सुमंगल याला राजाने खास स्वामीजींच्या दिमतीला नेमले व त्यांच्या सुखसोयीची काळजी घेण्यास सांगितले.

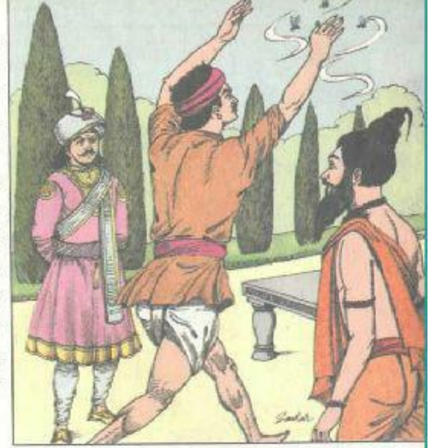
लौकरच स्वामीजी आणि सुमंगल यांची मैत्री जमली. उद्यानांतल्या एका झोंपडीत सुमंगल, त्याची पत्नी व दोन मुलगे राहात होते. दररोज सकाळची प्रार्थना झाल्यानंतर प्राणानंद राजाबरोबर दोन तास बसत असत स्वामीजींची प्रवचने राजा लक्षपूर्वक ऐकत असे. आणि त्यांच्या सल्ल्यानुसार वागायचा प्रयत्न करीत असे. त्यानंतर स्वामीजी दिवसभर निरनिराळ्या मंदिरांतून लोकांसमोर प्रवचन, सल्ला देत फिरत असत.

रात्रीचे भोजन ते सुमंगलच्या झोंपडींत करीत. त्याच्या दोन्ही मुलांना ते रात्रीं चांगल्याचांगल्या गोष्टी सांगत असत.

एक दिवस स्वामीजी व राजा उद्यानांत बसले होते. जवळच सुमंगल एका झुडुपाची छाटणी करीत होता. स्वामीजींच्या आसपास त्याने कांही गांधील माशा पाहिल्या. तो धावतच आला आणि त्याने हाताने त्या माशा वारल्या.

सुमंगलने मधेच येऊन स्वामीजींच्या बोलण्यांत व्यत्यय आणला म्हणून राजा नाराज झाला. "अरे, आमच्या दोघांच्यामधें एकदम उडी मारून तू कां आलास? असा उद्धटपणा करायला तुला कांहीच असा कसं वाटलं नाही? गांधीलमाशा जवळ आल्या असत्या तर मी त्या स्वामीजींच्या डोक्यावरून हाककल्या नसत्या कां? चालता हो इथून. पुन्हां माझ्या डोळ्यासमोरसुद्धां यायचं धाडस करूं नकोस." राजा ओरडला.

सुमंगल स्तंभित झाला. पण स्वामीजींनी त्याची

बाजू घेतली. "राजन्, त्याच्यावर रागावूं नकोस." ते अजीजीने म्हणाले "नाहीतरी त्याचा हेतू निष्कपट होता. रागावणें फार सोपें असते. पण रागाच्या भरांत, क्षणिक संतापाने घेतलेला निर्णय चुकीचा ठरूं शकेल. जेव्हां तुम्ही चिडलेले असता, तेव्हां तुमचे मन शांत होईपर्यंत तुम्ही निमूट बसणें हे सर्वांत श्रेयस्कर असते. रागाच्या भरांत तुम्ही जरी सुमंगलला हाकलून दिलेत, तरी त्याच्याइतका विश्वासू आणि निष्णात माळी तुम्हाला सहजासहजीं मिळणार नाही."

सुशांत राजाने स्वामीजींचा सल्ला ऐकला आणि सुमंगलला माफ केले.

प्राणानंदाया या शब्दांनी राजाच्या मनावर अतिशय परिणाम झाला. कांही महिन्यानंतर स्वामीजी जरा अस्वस्थ झाले होते. एके दिवशीं त्यांनी राजाला सांगितलं, "माझ्या आयुष्याचा उद्देश अनेक लोकांना मदत करण्याचा आहे, केवळ तुमच्या

राज्यांतल्या नागरिकांनाचा नव्हे, तर मला आता इतर प्रदेशांत फिरून येण्याची व तिथल्या लोकांना मदत करण्याची इच्छा आहे."

पण त्यांच्या जाण्याची गोष्ट राजाला कांही मान्य होईना. तेव्हां स्वामीजींना दया आली व त्यांनी सांगितले कीं दर तिसऱ्या महिन्यानंतर ते पुष्पानगरला येतील व राजाच्या संगतीत महिनाभर राहातील. त्यांची ही योजना राजाला मान्य करावीच लागली.

तीन महिन्यानंतर एका संध्याकाळीं प्राणानंद पुष्पानगरला परत आले व त्यांच्यासाठी बांधलेल्या झोंपडीकडे गेले. सुमंगलला ते आल्याचे कळले नव्हते. अंधार पडला होता आणि स्वामीजींना तहान लागली होती. पिण्याचे पाणी भरण्यासाठी सुरई घेऊन ते उद्यानांतल्या तळ्याकडे गेले. पाणी भरण्यासाठीं जेव्हां त्यांनी सुरई पाण्यांत बुडवली, तेव्हां गुडगुडगुड असा मोठा आवाज झाला.

सुमंगलची झोंपडी जवळच होती. त्याने तो आवाज ऐकला. त्याला वाटलं कीं कुणी रानटी जनावर बागेंत शिरलंय आणि तळ्याजवळ आलंय. तो तडक बाहेर आला आणि तळ्याच्या दिशेने त्याने आपला भाला अंधारात फेंकला.

हाय रे दैवा! तो भाला स्वामीजींच्या शरीरांत घुसला आणि ते किंचाळले. सुमंगलने त्यांचा आवाज ओळखला आणि तो घाबरुन त्यांच्याकडे पळाला. स्वामीजींना श्वास घेता येत नव्हता. तो त्यांच्या पाया पडला आणि त्याने क्षमेची याचना केली. स्वामीजी त्याला म्हणाले, "माझ्या पाठींत घुसलेला भाला काढ, म्हणजे मला सुखाने मरण येईल." सुमंगलला हुंदके अनावर झाले होते. स्वामीजींच्या सांगण्याप्रमाणें त्याने तसं केलं आणि हळुवारपणें त्यांना जमिनीवर ठेवलं. "मला क्षमा करा" तो रडतरडत म्हणाला, "मला तुम्हाला मारायचं नव्हतं हो!"

स्वामीजी मंद हांसले, "मला ते ठाऊक आहे. मी तुला क्षमा केलीय." असं म्हणून त्यांनी प्राण सोडला.

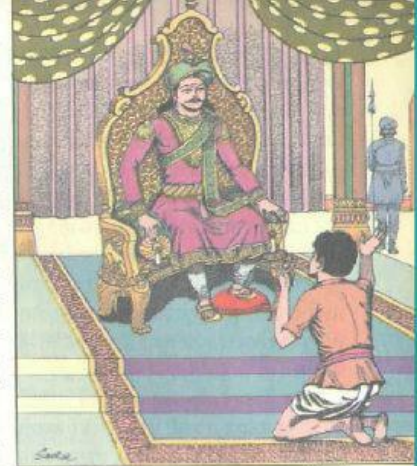
आता मात्र सुमंगल चांगलाच घाबरला, "जर महाराजांना हे कळलं तर माझं कुटुंब आणि मी, आमचं काय होईल?" तो तडक झोंपडीत परत गेला, आणि सारी हकीकत त्याने आपल्या पत्नीला सांगितली. आपली दोन्ही मुलें घेऊन त्या रात्रींच ती दोघेजण त्या नगरांतून नाहीशी झाली.

दुसऱ्या दिवशीं पहारेकऱ्यांना स्वामीजींचा मृतदेह उद्यानात आढळला. त्यांनी सुमंगलचा शोध घेतला. पण तो कांही त्यांना सांपडला नाहीं. म्हणून सुमंगलनेच कांहीतरी कारणास्तव स्वामीजींना ठार मारले असावे असा त्यांनी तर्क केला. त्यांनी ही वार्ता महाराजांकडे पोंचवली. राजा अतिशय संतापला. त्याने जारीने सुमंगलचा शोध घेण्याची व त्याला मारण्याची आज्ञा दिली, पण सुमंगल कांही कुणाला दिसला नाही.

त्याने शेजारच्या राज्यांत नोकरी पत्करली होती. पण तिथें त्याचे मन रमत नव्हते. त्याला पुष्पानगरला परत येण्याची इच्छा होती. वर्षभरानंतर तो एकदा धाडस करून पुष्पानगरांत आला. त्याचा एक जुना मित्र त्याला भेटला. तो दरबारांत काम करीत असे. स्वामीजींच्या मृत्यूबद्दल राजाने सुमंगलला माफ केले आहे कीं नाही, याची चौकशी करायला सुमंगलने त्या मित्राला सांगितले.

राजाजवळ हा विषय काढण्याची संधी त्या मित्राला लवकरच मिळाली. शाही उद्यानांतला माळी बागकामासाठीं कांही सामान मागत होता; त्या मित्राने मधेंच म्हटले, "महाराज, सुमंगल किती चांगला माळी होता, नाही कां? त्याने कधी सामानसुमानावर जास्त खर्च केला नाही!"

राजा कांहीच बोलला नाही. त्या मित्राने

सुमंगलला पुष्पानगरापासून दूरच राहायला सांगितलं. सहा महिने झाले, सुमंगलने येऊन पुन्हां आपल्या मित्राला विनंती केली. त्या मित्राने सुमंगलची स्तुती केली. यावेळेलाही राजाने कांहीही उत्तर दिले नाही.

आणखी सहा महिने तसेच गेले. आता मात्र सुमंगल अतिशय कासावीस झाला. यावेळेला आपल्या प्राणाची पर्वा न करता तो सहकुटुंब पुष्पानगरला परत गेला. त्याच्या मित्रामार्फत न जाता, तो सरळ दरबारांत राजासमोर गेला आणि त्याने राजाच्या पायाशीं लोळण घेतली. त्याने स्वामीजींच्या अपघाती मृत्यूबद्दलची खरीखुरी हकीकत सांगितली.

"सुमंगल, मला हे सगळं माहित आहे. तू कांही त्यांना जाणूनबुजून मारणार नाहीस याची मला खात्री होती. तू परत आला आहेस तर आता लागलीच कामावर रूजूं हो!" राजाने त्याला सांगितले.

इथे वेताळाने आपली गोष्ट संपवली. तो राजाला

म्हणाला, "हे राजन्, जेव्हां सुमंगलच्या मित्राने दरबारांत दोन्ही वेळेला त्याच्या कामाची स्तुती केली, तेव्हां राजा कांहीच बोलला नाही. पण स्वामीजींच्या मृत्यूनंतर जेव्हां दोन वर्षें उलटल्यावर सुमंगल स्वतःच परत आला, आणि राजाच्या पाया पडला, तेव्हां मात्र राजाने त्याला परत कामावर ठेवले. यांत राजाची अस्थिर बुद्धी नाही कां दिसत? तुला काय वाटतं कीं सुमंगलला प्रत्यक्ष पाहिल्यानंतरच राजाला तो निरपराध आहे असं वाटलं? या माझ्या प्रश्नांची उत्तरें माहित असूनही तूं मौन पत्करलेस, तर तुझ्या डोक्याचे हजार तुकडे होऊन इकडेतिकडे पडतील."

राजा विक्रमने लागलीच उत्तर दिले. "नाही, हा निर्णय देताना राजाची बुद्धी अस्थिर नव्हती. स्वामीजींचा मृत्यू ही हत्या नव्हती, तो एक केवळ अपघात होता हे त्याला यापूर्वीच समजले असेल. कारण तो एक सूज्ञ व कुशल राज्यकर्ता होता असं तूच सांगितले होतेस ना? त्याच्या माळ्याचा स्वभाव त्याला निश्चितच ठाऊक होता. त्याने सुमंगलला जिवानिशी पकडून आणायची आज्ञा दिली होती, कारण ज्या स्वामीजींबद्दल त्याला अत्यंत आदर होता, त्यांचा असा अकाली भीषण मृत्यू पाहून तो संतापाने वेडापिसा झाला होता. राजाच्या स्वभावांतला एकच दोष म्हणजे तो रागीट होता. स्वामीजींनीच एकदा त्याला सांगितलं होतं कीं रागाच्या भरांत असताना कांही निर्णय घेऊं नये व राग शांत झाल्यावर नीट विचार करावा म्हणून! जेव्हां सुमंगलच्या मित्राने त्याची तारीफ केली होती, तेव्हां सुमंगलवरचा राजाचा राग मावळला नव्हता. राजाला आपल्या मार्गदर्शक स्वामीजींचे शब्द आठवले व तो गप्प बसला. कदाचित जर सुमंगल समोर आलाच, तर रागाच्या भरांत त्याला शिक्षा करण्याची राजाला इच्छा झाली असती. दोन वर्षांनंतर, राग व दुःख, दोन्हीही विरले होते. म्हणून जेव्हां सुमंगल स्वतःच दरबारांत आला, तेव्हां राजाने अतिशय न्यायी असा निर्णय दिला. राजा आपल्या गुरूचा सल्ला मानून दोन वर्षे गप्प बसला होता. राग मावळल्यानंतर मात्र सुमंगलशी तो नीटपणें बोलूं शकला."

राजा विक्रमाने हे उत्तर देताच त्याचा मौनभंग झाला म्हणून वेताळ पुन्हां एकदा शवासहित गायब झाला आणि त्या जुनाट वृक्षावर जाऊन बसला. राजा विक्रमने आपली तलवार उपसली आणि तो वेताळाच्या पाठोपाठ जाऊं लागला.

गणेश पुराण

सत्यलोकांत कमलासनावर बसून दिवसभर सृष्टी करण्याचे काम करीत राहिल्याने ब्रह्मदेव दमून गेला, आणि कल्पांत जवळ येताच पेंगू लागला. डोळ्यांवर झोप आली असतां तो जांभया देऊ लागला. तेव्हां पर्वतशिखरे दुभंगून जाऊ लागली व त्यांतून अग्निज्वाळा बाहेर येऊ लागल्या. त्याला झोप लागण्याच्या सुमारास त्याचे डोळे थोडे पाणावले, तेव्हां आकाश प्रलयकाळातल्या ढगांनी व्याप्त झाले, हत्तीच्या सोंडेसारखी पावसाची संततधार सुरू झाली, आणि चतुर्दश लोक पाण्याखाली बुडून गेले. पापण्यांवर झोपेचे ओझे असल्याने त्या थरथर कांपत होत्या. सर्वत्र प्रलय काळांतला अंधःकार पसरला.

असा प्रलय सुरू झाल्यावर ब्रह्मदेव झोपला. प्रलयकाळ म्हणजे त्याची रात्र. पुन्हां कल्पांत प्रारंभ व्हायची वेळ जवळ येऊन ठेपली. नव्या जगतावर प्रकाश येण्याच्या पुण्यसमयी, सरस्वतीने वीणेच्या तारा स्वरांत लावल्या. त्यांवर बोटे फिरवीत ती भूपाली म्हणूं लागताच ब्रह्मदेवाला जाग आली.

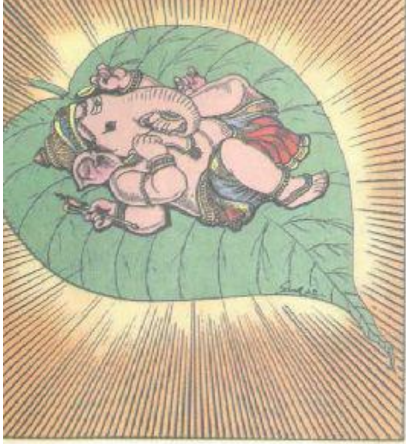
तो पद्मासन घालून बसला व आपल्या चारही मुखांनी त्याने चतुर्दिक नजर फिरवून पाहिली.

खालचे सर्व जगत जलमय झाले होते. मोठमोठ्या पर्वताकार लाटा येत होत्या. त्या लाटांच्यावर एका जागी शुभ्र कांतिरेखा दिसत होती. त्या प्रकाशांत लाटांवर तरंगत असलेल्या मोठ्या वटपत्रावर चंद्रासारखा एक सुंदर शिशू पहुडला होता. तो आपल्या उजव्या पायाचा अंगठा चोखत असलेला दिसला.

ब्रह्मदेव हात जोडून डोळे मिटून क्षणभर ध्यानमग्न झाला. डोळे उघडून पाहतो तर त्याला विचित्र दृश्य दिसले.

तो शिशू आणखी दुसरा कोणी नसून विश्वविराट स्वरूप परब्रह्मच असल्याचे ब्रह्मदेवाला खात्रीपूर्वक वाटले. परंतु या वेळी त्या शिशूचे डोके हत्तीसारखे होते व तो आपल्या लहानग्या सोंडेने आपला उजवा पाय धरून तोंडात घालीत असल्यासारखा दिसला.

१. वटपत्रशायी बालगणपती

त्याचे ते स्वरूप प्रसन्न होते. तो शिशू चंद्रकांतीसारखा प्रकाशित होत होता. त्याला चार हात होते. ब्रह्मदेव त्याच्याकडे आश्चर्यचकित होऊन पहात असतां एकाएकी तो शिशू वटपत्रासह अदृश्य झाला, व त्या जागी मातीची एक उंच टेकडी दिसू लागली.

क्रमाक्रमाने पाण्यांतून विशाल भूभाग वर आला आणि महासागर निर्माण झाले.

ब्रह्मदेवाने पुन्हां सृष्टीची निर्मिती करण्याचे ठरविले. सर्व प्रथम पर्वत व नद्या यांची सृष्टी व्हावी, यासाठी संकल्प करून त्याने कमंडलातून पाणी घेतले व जगतावर प्रोक्षण केले. त्यानंतर वृक्ष, वनस्पती, धान्य व खनिज निर्मितीसाठी संकल्प सोडला. त्यानंतर प्राण्यांची सृष्टी करायचे ठरवून क्रमाने सर्वप्रथम समुद्रांत माशांची, जमिनीवर जीवजन्तू, कृमीकीटक व पक्ष्यांची सृष्टी केली. त्यानंतर मानवसृष्टी करायचे ठरवून कमंडलातले पाणी घेऊन प्रोक्षण केले.

इकडे ब्रह्मदेव सृष्टीची निर्मिती करण्यांत गुंतला होता, त्या वेळी तिकडे सरस्वतीचे वीणावादन चालू होते. परंतु कां कोणास ठाऊक वीणेतून सर्व अपस्वरच निघत होते. सरस्वती थक्क झाली, व खाली पाहूं लागली आणि जास्तच थक्क झाली. ब्रह्मदेवाने आश्चर्यचकित झालेल्या अर्धांगीकडे पाहिले. परंतु ती चकित कां झाली हे त्याला कळले नाही. म्हणून त्याने खाली वांकून पाहिले.

सर्व पर्वत लोळत असलेले व पर्वत शिखरे उलटी पुरल्यासारखी होती व त्यांचा पाया वर पसरलेला, आणि सूर्यकिरणांना छत्रीसारखा अडवीत असलेला दिसला. नद्या समुद्राकडून उंच प्रदेशाकडे वहात असलेल्या दिसल्या. वृक्ष वनस्पती उलट आकाशाला आपल्या मुळांच्या पायांनी लाथा मारीत होते.

समुद्राच्या लाटांवर जलचर प्राणी तरंगत बेडकासारखे उड्या मारीत होते. कांही जागच्या जागी उभे होते तर कांही पक्ष्यांसारखे उडत होते.

कित्येक प्राणी विचित्र स्वरूपात निर्मिले गेले होते. कांहींना डोकीच नव्हती, तर कांहींना मागचे पायच नव्हते. कांहींना एकच एक पाय होता, तर कांहींना तीन पाय होते. कांहींना डोळे, कान वगैरे सर्व होते पण तोंडच नव्हते, कांहींच्या शेपटीलाच तोंड होते तर कांहींच्या डोळ्यालाच शेपटी होती. पक्ष्यांना पंखच नव्हते. कांहींना चालायचे झाले तर पाय नसल्यामुळे लोळणे आवश्यक होते.

ब्रह्मदेव ते सर्व पाहून गोंधळून गेला व आपली सर्वोत्तम सृष्टी, मानव सृष्टी कशी आहे हे, आतुरतेने पाहूं लागला. तेव्हां त्याला कांही मनुष्य दोन डोकी

असलेले दिसले. त्यांत एक डोके स्त्रीचे होते तर एक पुरुषाचे.

पुरुष हातभर किंवा वीतभर उंचीचे होते तर बायका मोठ्या हत्तीएवढ्या लड्ड व ताडाच्या झाडाएवढ्या उंच होत्या. कांहींना पाठीला तोंडे चिकटविलेल्यासारखी होती तर कांहींना चार, तीन किंवा एकच पाय होता. पोटालाच मोठे तोंड असलेले कांही कबंध आक्रंदन करीत असलेले दिसले.

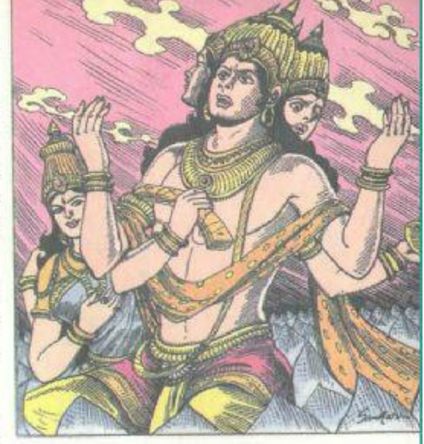
प्राणी तोंडे वर करून असहाय अवस्थेत दीनवाणीने ओरडत होते. ब्रह्मदेवाची निंदा करीत असल्यासारखे तडफडत, आदळआपट करीत असल्यासारखे दिसत होते.

एक हातभर उंचीचा माणूस ताडाएवढ्या एका विकृत आकृतीच्या बाईकडे बोट दाखवून आकाशाकडे पहात ओरडत होता - "अरे ब्रह्मदेवा! मी अशा बायकोसह संसारसागर कसा तरून जाणार?"

विकृत आकारवाले कांही लोक आक्रोश करून रडत ब्रह्मदेवाची निंदा करीत होते - "अरे चार डोकीं असूनही खरे डोकेच नसलेल्या व डोक्यांत मेंदू नसलेल्या ब्रह्मदेवा! आमची अशी सृष्टी कां केलीस रे ?"

तो सर्व आक्रोश ऐकून ब्रह्मदेवाची चारही डोकी गरकन फिरल्यासारखी झाली. आठही डोळ्यांना अंधेरी आल्यासारखे झाले. ब्रह्मदेव किंकर्तव्यमूढ होऊन सरस्वतीकडे पाहू लागला. त्याची चारही तोंडे पांढरी फट्ट पडलेली पाहून सरस्वती स्मित करून त्याच्याकडे पाहू लागली. परंतु बोलली मात्र नाही.

"असं कां बरे झालं? नियमितपणे सृष्टीची कार्ये चालूं व्हावीत यासाठी मी सत्संकल्प करूनच तर सृष्टीची पुनर्रचना सुरू केली होती ! मग असं कां बरं व्हावं?" असं स्वत:शीच मोठ्याने बोलत ब्रह्मदेव चारही डोक्यांनी वर आकाशाकडे पहात जोराने म्हणाला. त्याचा तो आवाज दशदिशांत दुमदुमला.

किंकर्तव्यमूढ अवस्थेंत चारीबाजूला पहात असलेल्या ब्रह्मदेवाला एक अत्यंत उज्वल मूर्ती दिसली. त्या मूर्तीला हत्तीचे डोके होते. चार हातांत क्रमाने पाश, अंकुश, कलश व परशू धारण केले होते त्या गजाननाने ! पूर्णचंद्रासारखी त्याची सौम्य कांती होती. त्याच्या खांद्यावरचे पांढरे शुभ्र उपरणे आकाशांत फडफडत होते.

तेव्हां सरस्वतीने आपल्या वीणेवर 'ओंकार' नाद केला. सरस्वतीची बोटे वीणेवर चालूं लागली व नादनामक्रिया रागाचे स्वर आसमंतात तरळू लागले. नंतर ते भैरव रागांत बदलून हंसध्वनि रागांत प्रवेश करते झाले. गजानन रूपात ब्रह्मदेवाला त्या मूर्तीचा

साक्षात्कार झाला. वटपत्रावर ती बालगणेशाची मूर्ती अभयहस्ते उभी राहून ब्रह्मदेवाला अभयदान दान देत होती. त्या मूर्तीच्या चौफेर शरद पौर्णिमेच्या चांदण्यासारखे ज्योतिर्वलय होते.

ब्रह्मदेवाचे हात आपोआप जोडले गेले व तो म्हणाला, - "प्रभो, या अद्भुत स्वरूपांत तू कोण आहेस? तुला ओळखूं न शकण्याइतका मी अज्ञानी आहे. म्हणून आता अनुग्रह कर!"

"बाबा रे, ब्रह्मदेवा ! संकल्पापाठोपाठ विकल्प येत असतो. त्यालाच विघ्न म्हणतात. विघ्नांचे हरण करून संकल्पपूर्ण करणारा मी विघ्नहर्ता आहे! विघ्नांचे नायकत्व करणाऱ्या विकल्पांचा मी माझ्या परशूने नाश करून प्रत्येक काम पूर्णकुंभवत यशस्वी करणारा मी विघ्नविनायक आहे! पृथ्वी, आप, तेज, वायु व आकाश नावाची जी पंचमहाभूते आहेत त्या भूतगणांचा अधिपती मी गणपती आहे! आहार धान्यांची पिकें नष्ट करणाऱ्या मदोन्मत हत्तीसारख्या विघ्नांना मी आपल्या अंकुशाने आपल्या काबूंत ठेवून आपल्या पाशाने बांधून ठेवतो. म्हणून तू मला विघ्नहर्ता गणेश या नांवाने हाक मारीत जा!" विघ्ननायक गणेशाची अशी गंभीर वाणी झाली.

तेव्हां ब्रह्मदेव म्हणाला - "हे विघ्ननाशा गणाधिपा ! माझ्या सृजनशक्तीला अशी भयंकर विघ्ने कां आली? ही सर्व सृष्टी अशी विकृत कां झाली? उत्तम सृष्टी कशी होईल हे सांगण्याचा अनुग्रह कर!"

"विघ्नांची तुला कल्पना असावी म्हणूनच हे सर्व झालं. वटपत्रावर बालगणपतिरूपे प्रगट झालेला मीच तो वटपत्रशायी गणपती होतो. त्यावेळी तूं माझ्याविषयी कांहीच विचार केला नाहीस. माझा विचार करणे म्हणजेच विघ्नाविषयी प्रथमच सावध राहण्याचे ज्ञान असणे होय ! ते ज्ञानस्वरूपच मी आहे! ब्रह्मदेवापासून सर्व प्राणिमात्रांपर्यंत प्रत्येकाने कार्यारंभ करण्यापूर्वी निर्विघ्नपणे कार्यसिद्धी व्हावी यासाठी योग्य ती सावधगिरी व ज्ञान ठेवणे आवश्यक आहे ! हत्ती कोठेही पाय ठेवण्यापूर्वी जमीन आपले वजन पेलण्याइतकी घट्ट आहे कीं नाही हे पाहातो. प्राण्यांत आपल्या आकाराइतकाच हत्ती हा प्राणी थोर बुद्धीचा असतो. हत्तीसारखी बुद्धी असावी ही सूचना देण्याच्या हेतूनेच मी गजानन रूप धारण केले आहे. तू झोपला होतास तेव्हां सोमकासुर नांवाच्या राक्षसाने तुझे चारी वेद चोरून नेऊन समुद्राच्या बुडाजवळ लपवून ठेवले. विष्णूने मत्स्यावतार धारण करून त्या राक्षसाचा संहार केला आणि मी वटपत्रावर पहुडलो असताना माझ्याजवळ आणून ते वेद ठेवले. ते वेद आणि सृष्टीची कार्ये चालू ठेव. हे घे," असे सांगून विघ्नहर्त्या गणेशाने ब्रह्मदेवाला वेद दिले.

ब्रह्मदेवाने ते घेतले व परमानंदाने विघ्नहर्त्याचे स्तवन करू लागला - "विघ्ननाशा गणनायका! सृष्टीची रचना करण्यापूर्वी तुझे स्मरण करून आणि हृदयपूर्वक तुझे पूजन करून मी विनवितो की माझ्या हातून कार्यारंभ व्हावा, असा वर देण्याचा माझ्यावर अनुग्रह कर ! आणि ही जी विकृत रूपांत सृष्टी झालेली आहे ती पुन्हां सुस्वरूप व्हावी असं कांहीतरी करण्याची कृपा कर!"

विघ्नहर्त्याच्या कृपेने आतांपर्यंत झालेली, व विकृत रूपात असलेली सृष्टी क्षणार्धात सरळ झाली. तेव्हां विघ्नहर्ता गणेश म्हणाला - "अरे ब्रह्मदेवा! तुझ्या या वक्र सृष्टीची वक्रता मी तुकडे तुकडे करून टाकली म्हणून मी वक्रतुंड झालो. या वक्रतुंडाचे स्मरण करून कोणतेही कार्य प्रारंभ केल्यास ते कार्य यशस्वीच होईल. तू माझे स्मरण करून तुला जशी सृष्टी करावयाची असेल तशीच कर. सृजन ही एक कला आहे. ती कला कोणत्याही प्रकारे वांकडीतिकडी न होता तू निर्मिलेले जग हे कलेचे सत्स्वरूप म्हणूनच दिसेल. तू सृष्टी केलेल्या जगतात सुरवातीला माझी पूजा करून कोणी कार्यारंभ केला तर मी त्याला पावेन व त्याची विघ्ने दूर करीन व त्याची संकल्पसिद्धी व्हावी म्हणून मी सिद्धविनायक या नांवे ओळखला जाईन. सर्व गणांचा अधिपती होऊन गणपती या नावे शिवपार्वतीचा पुत्र म्हणून अवतार धारण करीन!" असे सांगून व ब्रह्मदेवाला आशीर्वाद देऊन गजानन अंतर्धान पावला.

सरस्वतीने भैरवी रागात सर्व आकाशाला पुलकित करून टाकणारे वीणेवरचे स्वर काढले.

ब्रह्मदेव - "विघ्नाशो गणाधिपय नमः!" म्हणाला आणि त्याने सृष्टीचा आरंभ केला. सृष्टी पूर्वीपेक्षा जास्त सुंदर निर्विघ्नपणे होऊ लागली. उच्च हिमाच्छादित शिखरांसह सुंदर पर्वत, अमृततुल्य जलपावन करणाऱ्या नद्या, मनोहर वने, विविध प्रकारच्या बाहुल्यांसारखे सुंदर प्राणी, शरीर सौंदर्य असलेले बलवान व मेधावी मानव, यांची सृष्टी होऊन सर्व जग ब्रह्मदेवाच्या कलेचे प्रतीक झाले. वाग्देवी सरस्वतीने आपली सुमधुर संगीतासारखी वाणी प्राण्यांना प्रदान केली. जीवजंतूंनी पृथ्वी व्याप्त होऊन अधिक सुंदर दिसू लागली. पारंब्यांच्या आधारे पसरणाऱ्या वट-वृक्षासारखे सर्व जग वाढूं लागले.

पण शापाच्या परिणामामुळे राजा तिला ओळखत नाही. शकुंतलेची राजाने भेट दिलेली अंगठी, नावेतून नदी पार करताना पाण्यांत हात बुडविताना हरवते.

शकुन्तलेला खूप दुःख होते. पण तिची आई मेनका तिला घेऊन जाते. शकुन्तला जंगलात एका मुलाला जन्म देते.

एक दिवस एका कोळ्याला एका माशाच्या पोटांत एक अंगठी सांपडते. त्याला राजाकडे आणतात. अंगठी बघितल्याबरोबर राजाला शकुंतलेची आठवण येते. त्याला पश्चाताप होतो. पण शकुन्तला कुठे आहे? आपण शकुन्तलेवर केलेल्या अन्यायाच्या आठवणीने राजा दुःखांत दिवस काढत असतो.

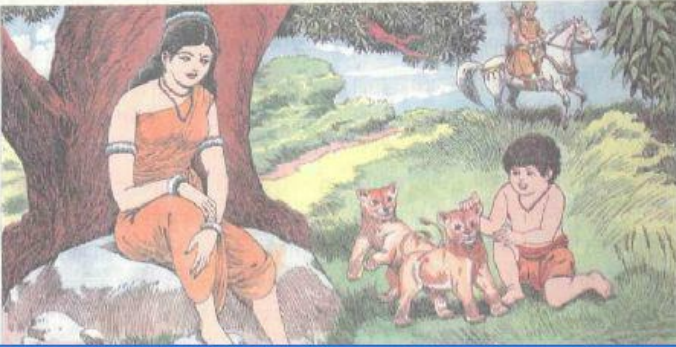
एक दिवस काश्यप ऋषींच्या आश्रमांत गेला असताना सिंहाच्या छाव्यांशी खेळणाऱ्या छोट्या मुलाला पाहून राजाला आश्चर्य वाटते. [illegible] शकुन्तलेला भेटतो. आणि ते सुखाने राहूं लागतात.

त्यांचा मुलगा भरत हा पुढे फार मोठा राजा बनतो. त्याच्या नांवाने आपला देश भारतवर्ष म्हणून ओळखला जातो.

आजोबा गोष्टीचा शेवट करताना म्हणाले, "एका थोर जर्मन कवीने काय म्हटले आहे ते तुम्हाला माहिती आहे कां? ते त्याने म्हटलंय:

तुम्हाला जर तारुण्याचा आनंद लुटायचा असेल आणि परिपक्व वयाची फळं चाखायची असली, तुम्हाला अशी एखादी मोहक गोष्ट हवी असेल कीं जिच्यांत मोहिनीचे आकर्षण आहे, तुम्हाला जर पृथ्वी व स्वर्गाचे वर्णन करायचे असेल, तरच एकाच शब्दांत सांगतो.

"शाकुन्तल वाचा. तुमच्या सर्व इच्छा पूर्ण होतील."

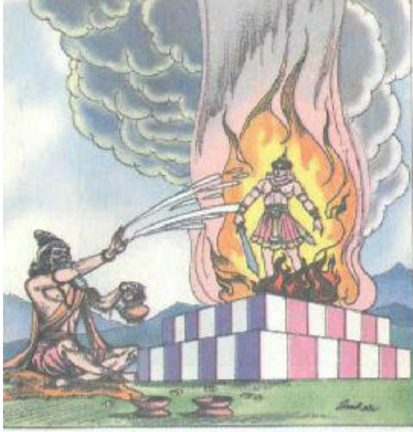
देवी भागवत

त्वष्टृ प्रजापती सर्व देवांमधें श्रेष्ठ होते. त्यांनी घोर तपस्या केलेली होती. त्यांना इंद्राचा मत्सर वाटत होता, म्हणून त्यांनी तीन मस्तकांच्या विश्वरूपाची निर्मिती केली. विश्वरूप जसा मोठा होत गेला तशी त्याची तिन्ही शिरें निरनिराळी कामें करूं लागली. ते पाहून मुनिजन त्याची खूप प्रशंसा करीत असत. तो एका तोंडाने वेदपठण करीत असला तर दुसऱ्या तोंडाने दारू पीत असे. तिसऱ्या मस्तकाने विश्वांत होणाऱ्या सर्व घटनांचे निरीक्षण तो करीत असे.

विश्वरूप पांचअग्नींच्या मध्यांत तप करूं लागला. एकाच पायावर उभा राहून थंडीमधें पाण्यांत, व उन्हाळ्यांत अग्नीच्या मधें, कांहीही न खाता पिता तो तपस्येंत मग्न होता. जेव्हां इंद्राने हे सर्व कांही पाहिलं, तेव्हां त्याला वाटलं कीं त्याचं इंद्रपद जिंकण्यासाठी ही तयारी सुरुं आहे. इंद्राने विश्वरूपाच्या तपस्येचा भंग करण्याचा निश्चय केला. त्याने अप्सरांना पाठवलं. परंतु त्यांच्या शृंगारिक हावभावांचा कांहीही उपयोग झाला नाही. त्या इंद्रलोकीं परत गेल्या. त्यांनी सांगितले कीं विश्वरूपाच्या तपस्येचा भंग करणं त्यांच्याने शक्य होणार नाही.

इंद्राने महात्मा विश्वरूपाचा अंत करण्याचा निर्णय घेतला. आपण हे केवढे घोर पाप करणार आहोत याचा त्याने विचार देखील केला नाही. तो ऐरावतावर स्वार होऊन विश्वरूपाकडे गेला आणि त्याच्यावर त्याने आपल्या वज्रायुधाचा प्रयोग केला.

त्वष्टृला जेव्हां समजलं कीं इंद्राने त्याच्या पुत्राची हत्या केली आहे, तेव्हां तो अतिशय संतापला. त्याने अथर्वण मंत्रांचा उच्चार करीत अग्नी

प्रज्वलित केला. त्यांतून प्रकाशमान होत होत एक पुत्र उत्पन्न झाला. त्याला पाहून त्वष्ट्रूने घोषणा केली, "तुझे नांव वृत राहील. इंद्राने आपल्या वज्रायुधाने तुझ्या थोरल्या भावाचा वध केला होता. त्या इंद्राचा अंत करण्यासाठींच तुझा जन्म झाला आहे. हे काम योग्य रीतीने करायला हवं."

वृतासाठी त्वष्ट्रूने वेगवेगळ्या प्रकारची अस्त्रें निर्माण केली आणि त्याच्या स्वाधीन केली. त्याला रथ दिला, आणि एका सुमुहूर्तावर, ब्राम्हणांच्या आशिर्वादासहित वृताला इंद्राचा वध करण्यासाठीं पाठवले.

ही बातमी कळताच मुनी, यक्ष, आणि देवदेवता घाबरून गेले. त्यांना पळताना पाहून इंद्राने आपल्या सेवकांना आज्ञा दिली. "रुद्र, आदित्य, वसू आणि दिग्पालकांना विमानांत बसून युद्ध करायला येण्यासाठीं बोलवा."

असं म्हणून इंद्राने बृहस्पतीलाही आपल्या हत्तीवर बसवले आणि तो युद्ध करायला निघाला. त्याच्या पाठोपाठ देवताही आपापली अस्त्रें घेऊन निघाल्या. वृताने आपल्याबरोबर दानवसेना नेलेली होती. दोन्ही सैन्यें मानससरोवराच्या उत्तरेस असलेल्या पर्वतावर समोरासमोर भिडली.

हे युद्ध शंभर वर्षे सतत चाललेलं होतं. त्यामुळें सर्व लोकांवर त्याचे परिणाम होत राहिले. प्रथम वरुणदेवाने युद्धांतून पलायन केले. नंतर ओळीने वायुगण, यम, कांतिहीन अग्नी, एक-एक करत सर्वजण पळून गेले. शेवटी इंद्रालाही पलायन करणें भाग पडले. साऱ्या देवताच्यावर विजय प्राप्त केल्यानंतर वृत आपल्या पित्याकडे परत आला. त्याने पित्याला प्रणाम केला आणि म्हटले, "सगळेच्या सगळेजण भिऊन पळून गेले. ते सगळेच अगदी खूप भेदरलेले होते, म्हणून मी त्यांच्यापैकीं कुणालाच मारलं नाही. इंद्रही धूम पळत सुटला. म्हणून मी त्याचा हत्ती पकडून आणला आहे. हा हत्ती आपण भेट म्हणून स्वीकारावा. आणि आता यानंतर काय करायचे त्याचा कृपा करुन मला आदेश द्या. कोणतेही कठीण काम करण्यासाठीं मी तयार आहे."

आपल्या पुत्राची ही करामत पाहून त्वष्ट्रू अतिशय संतुष्ट झाला आणि म्हणाला, "पुत्रा, तुझा पराक्रम असामान्य आहे. आता मी ताठ मानेने सगळीकडे मोठ्या अभिमानाने जाऊं शकतो. माझी मनोवेदना आता संपली आहे आणि माझे जीवन सफल झाले आहे. माझ्यांत आता जरादेखील अस्वस्थपणा राहिलेला नाही. आता याच्यानंतर काय करायचे तेही मी तुला सांगतो. लक्षांत ठेव,

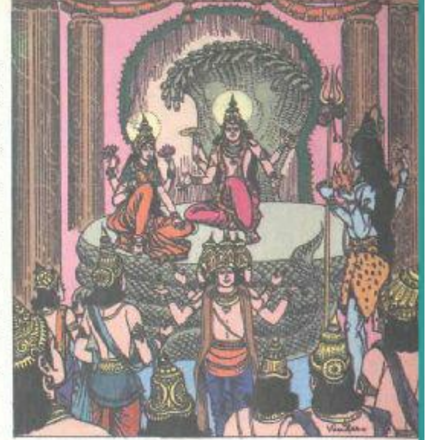
इंद्रावर कधीही विश्वास ठेवूं नकोस. तो अतिशय लबाड आहे, आणि कांहीही करण्यास तो मागेपुढें पाहणार नाही. ब्रम्हाची तूं तपस्या कर. अमरत्व प्राप्त कर. आणि नंतर इंद्राचा संहार कर. त्या दुष्टाने विनाकारण माझ्या मुलाला मारले आहे, आणि ते मी कधीच विसरूं शकणार नाही. त्या इंद्राचा अंत केल्यानंतरच माझ्या मनाला खरी शांती लाभेल."

वृतने पित्याकडून अनुमोदन घेतले आणि संतापून जाऊन आवेशाच्या भरांत तो गंधमादन पर्वतावर गेला. त्याने गंगेत स्नान केले, सर्व प्रकारचा आहाराचा त्याग केला, योगाचे पालन केले आणि तो ब्रम्हाच्या तपस्येंत लीन झाला, सारे मुनीगण देखील त्याच्या घोर तपस्येची स्तुती करायला लागले. त्यांच्या तपस्येने संतुष्ट झालेल्या ब्रम्हाने प्रत्यक्ष दर्शन देऊन म्हटले, "आता तपस्या पुरे कर. विचार, तुला काय हवंय?"

वृताने हात जोडून ब्रम्हाला सांगितले, "भगवन्, मला इंद्रपद मिळाल्यावर मी अतिशय आनंदित झालो आहे. आज आपले दर्शन लाभले हे भाग्य त्यापेक्षांही मोठे आहे. आता मी धन्य झालो आहे. आपण मी मागेन तो वर देणार असाल तर असा वर द्या, कीं ज्यामुळें मी अमर बनूं शकेन. कोणत्याही लोखंडी, लांकडी, कोमल किंवा कठोर वस्तूने, कोणत्याही शस्त्राने मला कुणी मारूं शकणार नाही. जसेजसे युद्ध तीव्र व गंभीर होत जाते, तशीतशी माझी शक्ती वाढत राहील, असा मला वर द्यावा."

त्याने मागितलेला हा वर ब्रम्हाने त्याला दिला व ते तिथून परत गेले.

वृत मोठ्या प्रसन्न मनाने आपल्या पित्याकडे आला. जे कांही घडलं, ते त्याने सविस्तर सांगितलं.

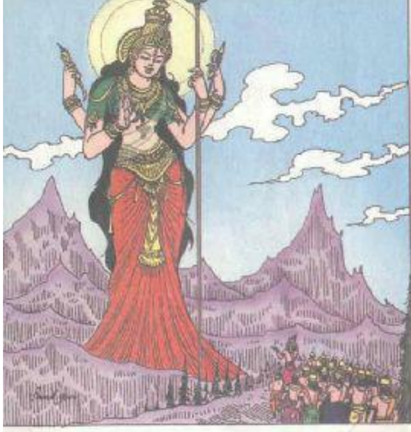

"पुत्रा, तुझे सदैव मंगल होवो. तुझा थोरला भाऊ विश्वरूप याचा वध करणाऱ्या त्या दुष्ट पापी इंद्राचा वध आता तू अवश्य करूं शकशील. निर्भय होऊन पुढे हो."

आपल्या पित्याच्या आज्ञेनुसार इंद्राचा वध करण्यासाठीं वृत रथांत बसला आणि बरोबर मोठी सेना घेऊन युद्ध करायला निघाला. आणखी एकदा वृतबरोबर युद्ध करण्यास इंद्राला यावे लागले.

इंद्र व वृतमधें भीषण युद्ध झाले. हे युद्ध दीर्घकाळ चालत राहिले होते. त्यांत शेवटीं इंद्र पराभूत झाला आणि अनाथ झाला. वृताने अमरावतीला जाऊन तिथली सारी संपदा त्याने घेतली.

आपला मुलगा स्वर्गाचा राजा झालेला पाहून त्वष्ट्रू फारच आनंदित झाला. देवता इतरत्र जाऊन राहायला लागल्या. देवनगरी आता राक्षस नगरी

झाली होती. देवांनी शिवाला आपली दुर्दशा सांगितली. त्यांनी शिवाला सांगितले, "आम्ही आपल्याला शरण आलो आहोत. आम्हाला आपण वाचवा."

शिवाने सर्व देवांना सहजपणें सांगितलं, "आपण ब्रम्हाला बरोबर घेऊन विष्णूच्याकडे जाऊं या. फक्त त्यांच्याकडे वृताला मारणारी शक्ती असेल."

सर्व जण मिळून वैकुंठाला गेले. त्यांना पाहून विष्णूने विचारलं, "सर्वजण एकत्र इथें आला आहात. काय घडलंय?"

देवांनी त्यांची कथा सविस्तर सांगितली. तेव्हां विष्णूने त्यांना असं सांगितलं, "तुमच्यावर जे कांही संकट आलेलं आहे, ते मला माहीत आहे. तुम्ही इंद्र व वृत यांच्यामधें स्नेह प्रस्थापित करा. मी वज्रायुध घेऊन अदृश्य राहीन व तुम्हाला मदत करीन. सर्वांच्या इच्छा पूर्ण करणारी जगन्माता आहे, तिची प्रार्थना कराल तर ती आपल्या योगमायेने तुम्हा सर्वांना मदत करेल. तिच्या मायेच्या प्रभावाखाली वृत येईल. आणि इंद्राच्या हातून मारला जाईल. तुम्ही सर्वांनी तिच्या मदतीने वृताला मारा."

सर्व देव कल्पवृक्षांनी भरलेल्या मेरूपर्वतावर गेले. तिथे त्या सर्वांनी महादेवीचे ध्यान केले. महादेवीकडून मदतीची याचना करण्यापूर्वी आपल्या स्थितीचे सविस्तर वर्णन करून त्यांनी म्हटले, "देवीमाते, आपण यापूर्वी महिषासुर, शुंभ, निशुंभा आणि इतर राक्षसांना मारून आम्हाला मदत केलेली आहेच. माते, हा वृतदेखील यापूर्वी आपला शत्रू असला पाहिजे. नाहीतर आमच्यासारख्या देवीभक्तांच्यावर तो असा हिंसाचार कां करतो आहे?"

त्यांच्या स्तुतीने प्रसन्न होऊन देवीने तीन नेत्र, चार हात, दिव्यास्त्रें, रंगीत सुंदर वस्त्रें व अनेक आभूषणें अंगावर आहेत अशा स्वरूपांत त्यांना दर्शन दिले. त्यांना मदत करण्याचे वचन देऊन देवी अंतर्धान पावली. देवांनाही परमसंतोष झाला. वृत आणि इंद्रामधें स्नेह निर्माण व्हावा म्हणून त्यांनी कांही मुनीजनांना वृताकडे धाडले.

वृतला भेटून मुनींनी त्याला सांगितलं, "वृत, तू अवश्य एक अतिशय योग्य व्यक्ती आहेस. इंद्रालादेखील महान मानतात. अशा स्थितीमधें तुमच्या दोघांच्यात जर मैत्रीपूर्ण संबंध राहिले तर सोन्याहून पिवळें होईल. दुधांत साखर पडेल. तुमच्याशी मैत्री करण्यास इंद्र उत्सुक आहे. तुम्हालाही तसं करता येईल. तुम्हा दोघांच्यात

मध्यस्थी करायला आम्ही मुनी आहोतच."

त्यावर वृत म्हणाला, "तुमच्याबद्दल माझ्या मनांत अपार श्रद्धा आहे. आपली इच्छा मी अव्हेरणार नाही. पण ब्रम्हहत्या करणाऱ्या पापी इंद्रावर मी कसा विश्वास ठेवूं शकेन?"

त्यावर मुनी म्हणाले, "पाप्याला पापाची शिक्षा अवश्य मिळेल. ब्रम्हहत्या व मदिराप्राशन या अपराधाला प्रायश्चित्त हा उपाय आहे. परंतु मैत्रीद्रोहासाठी कोणतेही प्रायश्चित्त नाही. म्हणून इंद्राची आणि तुमची खरोखर मैत्री जुळली, तर तुम्ही दोघेही त्या बंधनाने बांधले जाल."

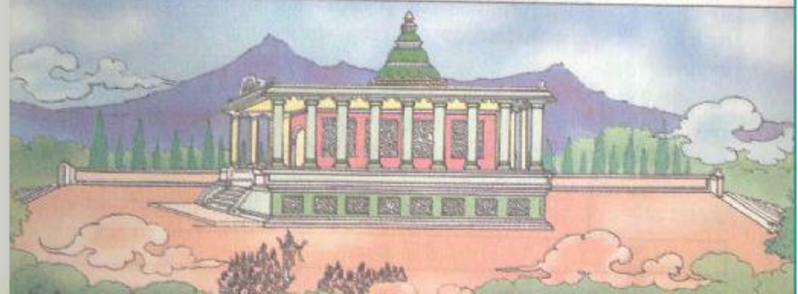
"ओल्या किंवा कोरड्या वस्तूने, दगडी किंवा लांकडी वस्तूने, दिवसा किंवा रात्रीं, कोणत्याही देवाने, किंवा त्याचा राजा इंद्राने, मला मारता कामा नये. हे जर मान्य असेल तर आम्ही दोघे अवश्य मैत्री करूं." वृताने सांगितले.

मुनींनी हे वर्तमान इंद्राला सांगितले. इंद्राने या साऱ्या अटी मान्य केल्या. इंद्राने अग्नीला साक्षी ठेवून जेव्हां वचन दिले. तेव्हां वृताने इंद्राशी सख्य केले.

दोघेही एकमेकांना प्रेमाने भेटले आणि एकत्र हिंडूफिरूं लागले. समुद्रकिनाऱ्यावर आणि नंदन-वनात एकत्र जात होते. आता वृताचा इंद्रावर विश्वास बसला. परंतु इंद्राच्या मनांत वृताला मारण्याचा बेत होता.

एका संध्याकाळीं इंद्र व वृत समुद्रकांठावर फिरत होते. आता रात्रही नव्हती व दिवसही नव्हता. त्याशिवाय वृत एकटाच होता. इंद्राला वाटलं कीं वृताला मारायला ही वेळ योग्य आहे. त्याने विष्णूचे स्मरण केले व ध्यान लावले. विष्णू आले व त्यांनी अदृश्य होऊन वज्रायुधामधें प्रवेश केला. इंद्राने समुद्राचा फेंस पाहिला. तो ओलाही नव्हता किंवा कोरडाही नव्हता. तो फेंस कोणतेही शस्त्र होऊं शकत नव्हते. इंद्राने मनःपूर्वक देवीचे ध्यान केले. देवीने आपला अंश त्या समुद्रफेंसात मिसळला. इंद्राने आपले वज्रायुध समुद्रफेंसाने झांकले आणि वृतावर जोराने फेंकले. त्या आघाताने वृत जमिनीवर कोंसळला आणि तिथल्यातिथें मरण पावला.

शत्रूच्या भीतीतून मुक्त झालेला इंद्र अमराव-तीला परतला. मुनींजनांच्या स्तोत्रपठणाच्या कार्य-क्रमाने महादेवीचा उत्सव साजरा झाला. नंदन-वनांत देवीचे एक अतिशय रमणीय मंदिर बांधले व त्यांत देवीच्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना केली गेली.

एकी

सुकर्म नांवाचा एक महात्मा, सुहस नांवाच्या आपल्या शिष्याबरोबर देशभर हिंडत होता. सूर्यास्ताच्यावेळीं ते दोघेजण निरंजनवर नांवाच्या एका गांवात पोंचले. त्या रात्री तिथें मुक्काम करावा या उद्देशाने ते एका धर्मशाळेकडे गेले.

जेव्हां गुरूशिष्य धर्मशाळेंत पोंचले, तेव्हां आंतून आरडाओरडा ऐकूं येत होता. एक दणकट पुरुष एका बारा वर्षांच्या मुलाला पकडून वेताने मारत होता. या दोघांनी आंत डोकावून ते दृश्य पाहिलं तेव्हां त्यांना फार वाईट वाटलं.

नंतर त्यांनी याविषयी जर चौकशी केली तेव्हां त्यांना कळलं कीं तो मुलगा त्या दिवसापर्यंत त्या मनुष्याच्या घरीं काम करीत होता. त्या मुलाला त्या घरांत काम करणें आवडत नव्हते. म्हणून कुणाला न सांगता तो त्या घरांतून पळून आला होता. त्याला ते घर नरकासमान वाटत होते. त्याला कोणी नातलग नव्हते, म्हणून तो त्या धर्मशाळेंत राहायला आलेला होता. त्या बलदंड पुरुषाने त्या मुलावर एक किंमती हार चोरल्याचा आरोप केला.

धर्मशाळेंत येऊन या अपराधाबद्दल त्याने या पोराला मारायला सुरवात केली. तो मुलगा कळवळून वारंवार सांगत होता कीं त्याने ही चोरी केली नव्हती. त्याने पुन्हां त्याच घरीं कामाला सुरवात करावी म्हणून हा त्या मालकाचा डाव होता.

त्या मुलाला अशा प्रकारें जोराने मारहाण केलेली पाहून धर्मशाळेंत उतरलेल्या लोकांना फारच वाईट वाटले. पण त्या मुलाला सोडवण्यासाठी त्यांच्यापैकीं कुणीही पुढें आले नाहीत.

त्या मुलाला ही मारहाण सहन होईना. कांही दुसरा उपाय न सुचल्यामुळें, त्याने गंगा नांवाच्या एका इसमाचे पाय धरले. आणि आपल्याला वांचवावे म्हणून तो त्याला विनवूं लागला. गंगादेखील चांगला धष्टपुष्ट होता, उंच, तगडा होता. पण गंगाने त्याच्याकडे सरळ दुर्लक्ष केलं. त्याने बेपर्वाईने त्या मुलाला मागे ढकलून दिलं आणि म्हणाला, "मला काय गरज तुला वांचवण्याची? ते माझं काम नाही. पाहिजे तर कोतवालच्या चावडींत तक्रार कर."

तिथें एक दुबळा, हडकुळा असा पुराणिक नांवाचा गृहस्थ हे सगळं पाहात होता. त्याला राग आला आणि तो त्या दांडगा इसमाला म्हणाला, "हा कसला न्याय? जर खरोखरच तुमचा हार हरवला असेल तर जा आणि कोतवालींत तक्रार करा. या मुलाला तुम्ही गुरासारखं मारलंत, तुम्हाला काय वाटलं? सोडून द्या त्याला अगोदर!"

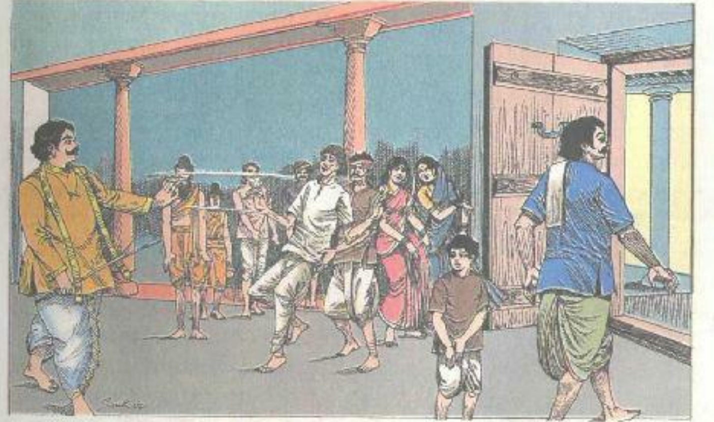
त्या दांडगट माणसाने त्या पुराणिकाकडे वळून पाहिलं नि म्हटलं, "अरे दुबळ्या, तुला जिवंत राहायचंय कीं नाही?" आणि त्याने पुराणिकाला असा जोरदार धक्का दिलान, कीं बिचारा पुराणिक जमलेल्या लोकांच्यावर जाऊन कोसळला.

तरीदेखील पुराणिक त्या मुलाला वांचवण्यासाठी तिथें जमलेल्या लोकांना विनवत होताच. पण कुणीही त्याच्या बाजूला आले नाहीत.

शेवटी या गुरूशिष्यांनी सांगितल्यावरुन त्या धर्मशाळेचा मालक पुढें सरसावला आणि त्याने शिपायांना बोलावले. त्या मुलाला आणि त्या बलदंड, मारकुट्या माणसाला त्याने शिपायांच्या स्वाधीन केले. तोपर्यंत रात्र झाली होती. त्या रात्रीं गुरु व शिष्य तिथेंच राहिले आणि दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं पुढें निघाले.

वाटेंत शिष्य सुहस याने आपले गुरुजी सुकर्म यांना विचारले, "गुरुजी, धर्मशाळेंत जे घडलं त्यामुळें माझ्या मनाला फार त्रास झाला. एक दणकट माणूस एका लहान मुलाला मारतच होता आणि तिथें उपस्थित असलेले सगळे लोक निमूटपणें पाहात उभे होते. कुणीही त्या मुलाला वांचवायला आले नाहीत. खरंच, त्यांचा स्वभाव किती क्षुद्र आहे!"

सुकर्म महात्मनने म्हटले, "तू पहिल्यांदाच असं दृश्य पाहातो आहेस. म्हणून तुझ्या मनाला याचा त्रास होतो आहे. जेव्हां कुणा माणसाच्या

- कीर्ति अग्रवाल -

आयुष्यांत एखादी घटना घडते. तेव्हां त्या माणसाची त्यावर काय प्रतिक्रिया होते, त्यावरून त्या माणासाच्या व्यक्तिमत्वाचा अंदाज लावणें शक्य होते. प्रत्येकाला मनांतून भिती वाटत असते कीं त्याचा परिणाम आपल्यावर होऊं नये म्हणून! याचं मूळ कारण एकीचा अभाव हेच आहे. गंगामधें त्या दांडगट इसमाशी सामना करण्याचे शारीरिक बळ होते. त्याला वाटलं असतं तर तो त्या मुलाला त्या माणसापासून सोडवूं शकला असता. परंतु त्या घटनेचा त्याच्यावर कांहीही प्रभाव पडला नाही. कारण त्याच्यांत संवेदनाक्षम मन नव्हते. माणुसकी नव्हती. पुराणिकाच्यामधें रोमरोमांत माणुसकी भरलेली होती, त्या मुलाला वांचवण्यासाठी तो तडफडत होता, पण त्याच्यामधे शारिरीक बळ नव्हते. तिथें जे लोक होते, ते सगळे एकत्र झाले असते, तर त्यांच्यात आपोआप शक्ती उत्पन्न झाली असती. परंतु दुर्दैवाची गोष्ट अशी कीं ते सगळे एकत्र झाले नाहीत, होऊं शकले नाहीत."

"यावर कांही उपाय नाही कां, गुरुजी?" शिष्याने पृच्छा केली. गुरुजींनी स्मितहास्य करीत म्हटले, "कां नाही? त्याचा उपाय अवश्य आहे. मी आता एक गोष्ट सांगतो ती नीट लक्षांत ठेव.

फार फार वर्षापूर्वी दहाजण काशीयात्रेला निघाले. वाटेंत त्यांना तीन डाकूंनी अडवले. त्यांना सुरा दाखवून घाबरवले, त्यांना धमकावले. त्या सर्वांना ते डाकू आपल्या सरदाराकडे घेऊन जाऊं लागले. यात्रेकरूंच्यामधें एक बुद्धिमान गृहस्थ होता. त्याला परिस्थितीचा अंदाज आला व तो गाणें गाऊं लागला. डाकूंना वाटले, साधं गाणंच तर गातोय, गाऊं दे! त्यांत आपलं काय बिघडतंय? त्या गाण्याचे शब्द असे होते कीं तीन, तीन, मिळून नऊ होतात. तो बुद्धिवंत आपल्या सहकाऱ्यांना गाण्यांतून सुचवत होता तो अर्थ इतरांच्या चांगलाच लक्षांत आला. मग काय, तिघांतिघां यात्रेकरूंनी एकेका चोराला घट्ट धरले व पकडले. दहावा यात्रेकरू होता, त्याने डाकूंच्या हातांतले सुरे काढून घेतले आणि जंगलातल्या वेलींचे दोर करून त्यांचे हातपाय बांधून टाकले. व त्यांच्या तावडीतून आपली सुटका केली. अशा तऱ्हेने, माणुसकीवर विश्वास ठेवणाऱ्या चांगल्या, बुद्धिवादी लोकांनी इतर माणसांच्या मनांतली निद्रिस्त चेतना जागवली पाहिजे व लोकांना मार्गदर्शन केले पाहिजे."

सुहासची शंका आता फिटली होती. निमूटपणें तो गुरुजींच्या पाठोपाठ जाऊं लागला.

सुंदरीची हुशारी

एका गांवात सुंदरी व कमल नांवाचे एक जोडपें राहात होते. त्यांचं एक लहानसं खपरेल घर होतं आणि थोडीशी शेती होती. त्याखेरीज त्यांच्याजवळ कांहीही नव्हतं. कमल एक नंबरचा आळशी होता. घरांत तो कांहीही काम करीत नसे. कौटुंबिक झेंगटांशी त्याला कांही देणेंघेणें नव्हते. सुंदरी हुशार होती. म्हणून ती कसातरी प्रपंच चालवत होती.

एक दिवस कमलने बायकोला सांगितलं, "आता सणवारांचे दिवस येतील. घराच्या भिंती जुन्या झाल्या आहेत. सणाच्या दिवशीं कुणी नातेवाईक जर आपल्या घरीं आले तर? असलं घर पाहून त्यांना बरं वाटणार नाही. आजच तीनचार मजूर बोलावून आपण भिंतींना चुन्याचा हात देऊं या."

हे ऐकून सुंदरी नाराज झाली व त्याला म्हणाली, "आपण दोघेजण इथें खांबासारखे भक्कम आहोत. दोघंही मिळून हे काम करून टाकूं कीं! मजूर बोलावले तर त्यांना मजुरी द्यायला लागते. लागतो त्याच्याहीपेक्षां ते जास्त चुना वांया घालवतील. एक थेंब देखील वाया न घालवता चुन्याचा हात भिंतीवर कसा देतात ते मला ठाऊक आहे. तुम्ही जाऊन शेजारच्या गौरीकडून शिडी घेऊन या. तोपर्यंत मी चुना पाण्यांत कालवून ठेवते."

कमलला आता मात्र वाटलं कीं आपण उगीचच चुना लावायची गोष्ट काढली. स्वतःला त्याबद्दल दोष देत तो तिथून निघून गेला. व सरळ आपली बहीण कमला हिच्या घरीं गेला.

कमलाचे सासूसासरे खूप सधन होते. कमला जरा जास्त काळी होती. त्याच्यावरून तिची सासू तिला नेहमी टोमणे मारीत असे कीं सून काळी असली कीं तिचे सारे माहेरदेखील काळेच असते! कधीकधी सासूसुनेमधें आपसांत बोलाचालीदेखील होत असे. तसं कांही झालं कीं कमला आपल्या भावाकडे येऊन राहात असे. मग तिचा नवरा यायचा, तिची समजूत घालायचा आणि तिला परत घरी घेऊन जाई. हे असं अनेक वेळा होत असे.

- निर्मला देवी -

कमलाच्या घरी कमलने आल्याआल्याच सांगितलं, ''कमला, तुझ्या वहिनीची इच्छा आहे कीं तू सणाच्यापूर्वीं चार दिवस अगोदरच माहेरीं ये. म्हणून मी बोलवायलाच आलो आहे. उशीर करूं नकोस, तुझ्या सासूबाईंना सांगून आत्ताच नीघ.''

कमलाला अशा आमंत्रणाची अपेक्षा नव्हती. तिला आपल्या वहिनीचा स्वभाव चांगला माहीत होता. तरीही भावाचे हे बोलणें ऐकून ती खुष झाली. तिने सासूला ही गोष्ट सांगितली आणि भावाच्याबरोबर ती लगेच निघाली.

थोड्या अंतरावर गेल्यानंतर कमलने कमलाला सांगितलं, ''तू सरळ आपल्या घरी जा. मला बाजारांतून कांही सामान खरेदी करायचं आहे. काम संपवून मी लागलीच घरीं पोंचतो.''

कमलाने 'बरं' अशा अर्थी मान डोलावली आणि आपल्या भावाच्या घराकडे ती चालूं लागली. त्यांतदेखील कमलची एक चलाखी होती. त्याला वाटलं होतं कीं आपली नणंद कमला हिच्यासमोर चुन्याने भिंती सारवायला सुंदरीला लाज वाटेल, ती जरा बिचकेल. आणि नंतर ती मजुरांना बोलावून घेईल आणि भिंती सारवून घेईल.

सुंदरीच्या लक्षांत आलं कीं तिचा पती शिडी आणायला शेजारी गौरीच्या घरीं गेला नव्हता. म्हणून तिने स्वतःच तिथें जाऊन शिडी आणली. कमल कुठे गेला असेल याचा ती विचार करूं लागली. आणि स्वतःच चुन्याने ती भिंती रंगवायला लागली.

तेवढ्यांत कमला तिथें आली आणि म्हणूं लागली, ''वहिनी, भाऊ म्हणत होता कीं मी सणाच्या अगोदर तीनचार दिवस इथें यावं आणि इथेंच सण साजरा करावा म्हणून! भाऊ सामान खरेदी करायला बाजारांत गेला आहे.''

कमलाचे बोलणें ऐकून सुंदरीला आपल्या नवऱ्याची लबाडी लक्षांत आली. ती चिडली होती पण तिने वरकरणी कमलाला हंसतहंसत म्हटले, ''बरं झालं, अगदीं योग्य वेळेला आली आहेस तूं! घराच्या भिंतींच्या बरोबर तुझ्या चेहऱ्यावरदेखील थोडी रंगसफेती करून तुला सासरीं पाठवीन. कारण तुझी सासू नेहमी तुझ्या काळ्या रंगावरून तुला बोलते ना! मग तुझा चेहरा पाहिला कीं तिचे तोंड बंद होईल.''

वहिनीचे हे बोलणें ऐकून कमला रागावून तिला म्हणाली, ''हे काय बोलता आहात तुम्ही? मी इथें आले तेच चुकलं!'' असं म्हणून ती तडक मागे फिरली व आपल्या घराकडे चालूं लागली.

सुंदरीने तिच्या बोलण्याकडे सरळ दुर्लक्ष केले. चुन्याने भिंत रंगवायच्या कामांत ती पुन्हां गर्क झाली.

कमलला चिडून परत फिरलेली कमला दिली. ती स्वतःशीच बडबडत, सासरच्या घराकडे भराभरा चालत जात होती. त्याने घरीं येऊन बायकोला विचारले, ''कमला चिडली वाटतं? तू कांही बोललीस तिला हीं काय?''

नाराज झाल्यासारखं नाटक करत सुंदरीने म्हटलं, ''नणंद भावजयीच्या नात्यांत खूप गोष्टी होत असतात. तुमची बहीण म्हणजे चिडखोर आहे अगदी! सारखं रूसून माहेरी यायचं आणि नंतर सासरीं परत जायचं - हे नेहमीचंच आहे. तिला आता त्याची संवय झालीय. नंतर तिच्या घरीं जा आणि तिचा राग शांत करा बरं! पण त्यांच्यापूर्वीं या शिडीवर अगोदर चढा आणि चुना फांसायला लागा!'' तिने कठोर आवाजांत सांगितलं.

आपली लबाडी उपयोगी पडली नाही हे कमलला समजायला वेळ लागला नाही. पण बिचारा करेल काय? रंगाचा डबा हातात घेऊन शिडीवर चढायला लागला.

